МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти

Кафедра практичної психології

УЯВЛЕННЯ ПРО МУЖНІСТЬ ТА СТІЙКІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ У ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК

Бакалаврська робота

Студент групи: ППб-1-22-4.0д
ІВАН ХРУЛЬ

Науковий керівник:
Викладач кафедри практичної психології
ЄВГЕНІЯ СЛОНЧЕНКО

Київ - 2025

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ 3
ABSTRACT 4
ВСТУП 5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МУЖНОСТІ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 9
1.1. Поняття мужності та психологічної стійкості: історичний і сучасний підходи 9
1.2. Соціокультурні чинники формування уявлень про мужність у чоловіків і жінок 15
1.3. Гендерні відмінності в психологічній стійкості та реакціях на екстремальні ситуації 20
Висновки до 1 розділу 26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО МУЖНІСТЬ ТА ПСИХОЛОГІЧНУ СТІЙКІСТЬ У ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК 28
2.1. Мета та завдання дослідження 28
2.2. Методики дослідження 30
2.3. Аналіз результатів та гендерні відмінності 32
Висновки до 2 розділу 42
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗВИТКУ МУЖНОСТІ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 43
3.1. Психологічні технології формування стійкості в умовах стресу 43
3.2. Практичні рекомендації для психологів, педагогів та волонтерів 47
Висновки до 3 розділу 52
ВИСНОВКИ 54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 57
ДОДАТКИ 62

АНОТАЦІЯ

Уявлення про мужність та стійкість в умовах воєнного стану у чоловіків і жінок. Бакалаврська робота за спеціальністю 053 Психологія, освітньо-професійна програма 053.00.02 Практична психологія. Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Кафедра практичної психології. Київ, 2025. 55 с.

Актуальність теми зумовлена глибокою трансформацією соціокультурних норм в українському суспільстві під впливом тривалої війни. Традиційні гендерні скрипти мужності зазнають переосмислення, переходячи від суто фізичного героїзму до моральної відповідальності та психологічної витривалості. Розуміння відмінностей у сприйнятті цих категорій є критично важливим для розробки цільових програм психологічної підтримки цивільного населення та військовослужбовців.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей уявлень про мужність та психологічну стійкість у чоловіків і жінок в умовах воєнного стану, а також у визначенні відмінностей у способах їх емоційного реагування.

Методи дослідження включали комплекс психодіагностичних інструментів: методику «Шкала диференціальних емоцій» К. Ізарда, опитувальник «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка та шкалу тривоги Спілбергера. Для математичної обробки даних використано U-критерій Манна-Уїтні та контент-аналіз результатів інтерв'ю. Вибірка склала 60 осіб (30 чоловіків та 30 жінок) віком від 20 до 40 років.

Результати емпіричного етапу продемонстрували, що жінки мають значно вищий рівень особистісної тривожності (16,6 балів) та виражений страх ($p < 0,05$) порівняно з чоловіками. У чоловіків зафіксовано вищу реактивну тривожність (36% респондентів) та статистично значущий рівень зневаги ($p < 0,04$) як захисного механізму. Встановлено, що жінки частіше використовують реляційні стратегії копінгу, тоді як чоловіки схильні до когнітивного пригнічення емоцій та агресивності (13,4 балів).

Висновки підтверджують гіпотезу про диференційованість емоційних профілів стійкості залежно від гендеру при збереженні спільного прагнення до адаптації. Мужність у сучасному контексті трактується респондентами обох статей як здатність зберігати людяність та відповідальність у кризових умовах. Перспективи подальших розвідок полягають у вивченні динаміки посттравматичного зростання особистості в поствоєнний період.

Ключові слова: мужність, психологічна стійкість, воєнний стан, гендерні відмінності, тривожність, копінг-стратегії, емоційна саморегуляція.

ABSTRACT

Perceptions of courage and resilience under martial law in men and women. Bachelor's thesis in specialty 053 Psychology, educational and professional program 053.00.02 Practical Psychology. Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Department of Practical Psychology. Kyiv, 2025. 55 p.

Relevance of the topic is determined by the profound transformation of socio-cultural norms in Ukrainian society under the influence of prolonged war. Traditional gender scripts of masculinity are being redefined, moving from physical heroism to moral responsibility and psychological endurance. Understanding the differences in the perception of these categories is critical for developing targeted psychological support programs for both civilians and military personnel.

The purpose of the study is to identify the features of perceptions of courage and psychological resilience in men and women under martial law and to determine differences in their emotional response.

Methods of the research included a set of psychodiagnostic tools: Izard's Differential Emotions Scale, Eysenck's Self-Assessment of Psychic States, and the Spielberger State-Trait Anxiety Inventory. For mathematical data processing, the Mann-Whitney U-test and content analysis of interview results were used. The sample consisted of 60 individuals (30 men and 30 women) aged 20 to 40.

Results of the empirical stage demonstrated that women have a significantly higher level of trait anxiety (16.6 points) and pronounced fear ($p < 0.05$) compared to men. Men showed higher state anxiety (36% of respondents) and a statistically significant level of contempt ($p < 0.04$) as a defense mechanism. It was established that women more often use relational coping strategies, while men tend toward cognitive suppression of emotions and aggression (13.4 points).

Conclusions confirm the hypothesis regarding the differentiation of emotional profiles of resilience depending on gender while maintaining a common desire for adaptation. Courage in the modern context is interpreted by respondents of both sexes as the ability to maintain humanity and responsibility in crisis conditions. Prospects for further research lie in studying the dynamics of post-traumatic growth of the individual in the post-war period.

Key words: courage, psychological resilience, martial law, gender differences, anxiety, coping strategies, emotional self-regulation.

ВСТУП

Сучасна ситуація в Україні, позначена тривалим воєнним станом, актуалізує питання людської стійкості, внутрішньої сили та мужності. У реаліях, де кожен день супроводжується інформаційним і психологічним напруженням, зростає потреба у розумінні того, як чоловіки та жінки переживають події, які виходять за межі звичного життєвого досвіду. Тема мужності та психологічної стійкості сьогодні набуває не лише теоретичного, а й глибокого практичного значення – адже саме ці якості визначають здатність людини зберігати себе, своє «я» та людяність у надскладних умовах. Поняття мужності виходить за межі традиційних уявлень про героїзм чи відвагу – воно охоплює глибше усвідомлення обов'язку, витримки, моральної позиції, здатності долати страх і сумніви, залишаючись вірним своїм переконанням.

Психологічна стійкість як властивість особистості дозволяє людині ефективно адаптуватися до змін, що супроводжують воєнний стан: втрату близьких, переїзди, невизначеність, постійні загрози. Вона стає запорукою не лише збереження психічного здоров'я, а й подальшого розвитку особистості. Для українського суспільства, яке переживає масштабну травму війни, важливо дослідити, як формуються уявлення про мужність і стійкість, наскільки вони різняться у чоловіків і жінок, та які чинники визначають поведінку людей у кризових умовах. Це знання має не лише наукове, а й практичне значення для побудови системи психологічної допомоги, розвитку програм підтримки військових, волонтерів, цивільного населення.

З огляду на глибокі соціокультурні зміни, що відбулися в українському суспільстві, гендерний аспект дослідження мужності та стійкості набуває особливої ваги. Традиційні ролі чоловіка і жінки зазнають переосмислення: сьогодні мужність не є суто чоловічою рисою, а стійкість – не лише жіночою здатністю до терпіння. Обидві статі демонструють різні форми витримки, проявляють різні способи реагування на стрес, зберігають віру, діють, допомагають, ризикують. Саме порівняння цих уявлень і дає можливість краще

зрозуміти психологічні механізми пристосування до екстремальних умов та знайти оптимальні шляхи підтримки людей у стані постійного напруження.

Варто зазначити, що феномен мужності в сучасній психології розглядається не як статева характеристика, а як внутрішня готовність приймати відповідальність, діяти рішуче, долати страх і невизначеність. Так само психологічна стійкість не є вродженою – вона формується під впливом досвіду, виховання, соціальних цінностей і життєвих випробувань. У воєнний час ці якості перевіряються на міцність, проявляючись у найрізноманітніших формах – від безстрашності на передовій до тихої витримки матерів, волонтерів, медиків. Тому дослідження цього феномену через призму гендеру дозволяє побачити багатовимірність людської поведінки, де кожен акт мужності й стійкості має власну, неповторну психологічну основу.

Актуальність теми також зумовлена недостатньою кількістю вітчизняних емпіричних досліджень, спрямованих на аналіз саме уявлень про мужність і стійкість у чоловіків і жінок в умовах війни. У більшості робіт переважає теоретичний підхід або фокус на окремих проявах стресостійкості, проте саме уявлення – тобто те, як люди самі сприймають і визначають ці риси – залишаються малодослідженими. Саме тому дана робота має на меті заповнити цю наукову прогалину, зробивши акцент на реальних емоційних і когнітивних особливостях сучасних українців, які живуть і діють в умовах воєнного стану.

Мета дослідження – виявити особливості уявлень про мужність та психологічну стійкість у чоловіків і жінок в умовах воєнного стану, а також визначити відмінності у способах їх емоційного реагування та саморегуляції.

Завдання дослідження:

— проаналізувати науково-теоретичні підходи та соціокультурні чинники формування уявлень про мужність і психологічну стійкість особистості.

— провести емпіричне та порівняльне дослідження уявлень про мужність і стійкість у чоловіків і жінок за показниками емоційних станів, рівня тривоги та витривалості.
— Розробити практичні рекомендації щодо розвитку мужності та стійкості у представників обох статей у сучасних умовах.

Об'єкт дослідження – уявлення про мужність та психологічну стійкість особистості.

Предмет дослідження – гендерні особливості уявлень про мужність та психологічну стійкість у чоловіків і жінок в умовах воєнного стану.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано комплекс психодіагностичних методик, зокрема: Методика «Шкала диференціальних емоцій» (К. Ізард) для оцінки структури емоційного стану; Методика «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк) для аналізу рівня тривожності, активності та настрою; Методика «Шкала тривоги Спілбергера (STAI)» (Ч. Спілбергер) для вимірювання ситуативної та особистісної тривожності.

Вибірка дослідження складала 60 осіб – 30 чоловіків та 30 жінок віком від 20 до 40 років, які проживають на території України в умовах воєнного стану.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні спроби комплексного аналізу уявлень про мужність та стійкість не як статичних конструктів, а як динамічних процесів, що корелюють із актуальними психоемоційними станами особистості в умовах війни. Доведено, що уявлення про мужність у сучасних чоловіків і жінок є похідними від їхньої здатності до емоційної саморегуляції: зокрема, виявлено, що висока стійкість сприймається респондентами не як відсутність тривоги, а як здатність діяти всупереч її високим показникам. Розширено розуміння гендерної специфіки мужності через призму ситуативних емоційних станів (за К. Ізардом) та особистісної тривожності, що дозволяє диференціювати «внутрішню» (емоційну) та «зовнішню» (дієву) моделі стійкості.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання отриманих результатів у діяльності практичних психологів, психотерапевтів, педагогів, волонтерів та соціальних працівників. Розроблені рекомендації можуть стати основою для створення психокорекційних програм, спрямованих на підвищення психологічної стійкості, розвиток внутрішньої мужності, формування здатності до саморегуляції в умовах стресу та невизначеності.

Обсяг і структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МУЖНОСТІ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1.3. Поняття мужності та психологічної стійкості: історичний і сучасний підходи

Поняття мужності в психології та філософії традиційно розглядається як фундаментальна чеснота, що поєднує в собі здатність протистояти страху, ризику та невизначеності, зберігаючи при цьому моральну та емоційну цілісність особистості. Історично мужність еволюціонувала від античних уявлень про героїзм як акт фізичної доблесті до сучасних інтерпретацій, де акцент робиться на психологічній стійкості в умовах екстремальних подій, таких як війни чи катастрофи. У контексті воєнного стану мужність набуває особливого значення, оскільки стає не лише індивідуальною рисою, а й соціальним ресурсом, що сприяє виживанню та адаптації спільноти (Безшейко, 2016). Сучасні психологічні дослідження підкреслюють, що мужність не є статичною властивістю, а радше динамічним процесом, який активується під впливом травматичних факторів, дозволяючи індивідові переосмислювати загрози як можливості для зростання. Цей підхід інтегрує елементи когнітивно-поведінкової терапії, де мужність трактується як стратегія регуляції емоцій, спрямована на подолання паралізуючого ефекту страху. Таким чином, мужність у воєнних умовах виступає мостом між індивідуальною психікою та колективною травмою, сприяючи формуванню наративів стійкості, які допомагають уникнути дезінтеграції особистості.

Історичний аналіз поняття мужності сягає корінням у філософію Стародавньої Греції, де Арістотель у «Нікомаховій етиці» визначав її як «золоту середину» між безрозсудністю та боягузтвом, підкреслюючи її етичний вимір як чесноту, що балансує сміливість з розсудливістю. У римській традиції

мужність (virtus) асоціювалася з громадянським обов'язком і самопожертвою, що відображено в працях Цицерона, де вона слугувала основою для суспільної стабільності в часи криз. Середньовічна теологія, зокрема твори Фоми Аквінського, трансформувала мужність у християнську чесноту, пов'язану з мучеництвом і духовною стійкістю перед обличчям переслідувань, що додало їй релігійного забарвлення. У епоху Відродження мужність еволюціонувала в гуманістичному ключі, як у творах Макиавеллі, де вона стає інструментом політичної влади та виживання в хаотичному світі. Ці історичні траєкторії демонструють, як мужність адаптувалася до культурних контекстів, від фізичного героїзму до моральної фортеці, що особливо актуально для аналізу психологічних механізмів у воєнних реаліях, де індивідуальна доблесть переплітається з колективним опором.

Перехід від мужності до психологічної стійкості в науковому дискурсі відбувся у XX столітті, коли психоаналіз Фрейда ввів поняття «его-стійкості» як здатності психики витримувати тривогу без деструктивних наслідків, закладаючи основу для розуміння стійкості як захисного механізму. У контексті воєнних конфліктів, таких як Перша та Друга світові війни, стійкість почала вивчатися емпірично через призму посттравматичних розладів, де мужність розглядалася як фактор, що пом'якшує симптоми ПТСР. Сучасні підходи інтегрують нейробіологічні аспекти, показуючи, як мужність корелює з активацією префронтальної кори, що регулює імпульсивні реакції на загрозу. Таким чином, психологічна стійкість доповнює мужність, перетворюючи її з етичної чесноти на адаптивну стратегію, яка включає когнітивну переоцінку ризиків і соціальну підтримку. У воєнному стані це поняття набуває практичного значення, оскільки дозволяє моделювати програми психологічної допомоги, орієнтовані на посилення ресурсів особистості для протидії хронічному стресу.

За А. Антонівським, психологічна стійкість постає як сенсогенез – інтегративна здатність сприймати світ як зрозумілий, керований та осмислений, що тісно пов'язано з мужністю в екстремальних умовах і дозволяє

перетворювати травму на ресурс зростання (Antonovsky, 1979). Ця концепція, сформована на емпіричних даних про виживання в Голокості, акцентує динамічний характер стійкості, де мужність слугує каталізатором для перебудови когнітивних схем.

Сучасні визначення психологічної стійкості акцентують її багатогранність, включаючи емоційну регуляцію, когнітивну гнучкість та соціальну адаптацію, що особливо важливо в умовах воєнного стану, де стресори є хронічними та непередбачуваними. Дослідження показують, що стійкість корелює з рівнем кортизолу, дозволяючи індивідові уникати вигорання через активацію парасимпатичної нервової системи. У психотерапевтичній практиці стійкість моделюється як цикл «руйнування-відновлення», де мужність слугує тригером для позитивної рефреймінгу травми. Це дозволяє розробляти інтервенції, спрямовані на посилення наративної ідентичності, де особистість реконструює свій досвід як історію тріумфу. Таким чином, стійкість у воєнному контексті стає не лише захисним фактором, а й профілактичним механізмом проти суїцидальних тенденцій та соціальної ізоляції.

Історично концепція стійкості еволюціонувала від біологічних моделей адаптації Дарвіна, де виживання зумовлювалося селекцією рис, до психологічних теорій Адлера про «стиль життя» як основу для подолання інферіорності. У повоєнний період, з появою екзистенціальної психології Франкла, стійкість набула онтологічного виміру, як пошук сенсу в абсурді, що резонує з мужністю як актом волі до буття. Сучасні нейропсихологічні дослідження доповнюють цей історичний наратив, демонструючи пластичність мозку (нейропластичність) як основу для тренування стійкості через mindfulness-практики. У контексті України, де воєнні події посилюють травматичний досвід, історичний підхід до стійкості допомагає інтегрувати культурні наративи героїзму в терапевтичні стратегії (Данилюк & Богучарова, 2023).

Методологічні підходи до вивчення стійкості в сучасній психології включають лонгітюдні дослідження, де мужність вимірюється через шкали, такі як Courage Measures, що фіксують поведінкові та когнітивні компоненти. Ці інструменти дозволяють кількісно оцінити, як стійкість модерує вплив воєнного стресу на психосоматичне здоров'я, включаючи серцево-судинні ризики. Екологічна валідність таких підходів забезпечується через крос-культурні порівняння, де український контекст вирізняється високим рівнем колективної травми, що вимагає адаптації моделей до локальних реалій.

С. Д. Максименко в своїх працях акцентує на «нужді» як ключовому рушії розвитку особистості, трактуючи психологічну стійкість як адаптивну відповідь на кризові дефіцити, а мужність – як форму активної самореалізації в умовах обмежених ресурсів (Максименко, 2012). Такий фреймворк, що поєднує гуманістичні та когнітивні традиції, слугує основою для емпіричних методик, спрямованих на посилення автономії в воєнний період.

Сучасні моделі психологічної стійкості, такі як модель Лазаруса та Фолкман про копінг, розрізняють проблемно-орієнтовані та емоційно-орієнтовані стратегії, де мужність проявляється в балансі між ними для ефективного подолання воєнних стресорів. Дослідження демонструють, що в умовах невизначеності, як у гібридній війні, стійкість посилюється через соціальні мережі підтримки, що зменшує ризик ПТСР на 30-40%. Інтегративні підходи, включаючи позитивну психологію Селігмана, трактують стійкість як PERMA-модель (positive emotion, engagement, relationships, meaning, accomplishment), де мужність слугує ключем до «engagement» у кризових ситуаціях. Це дозволяє розробляти програми для військовослужбовців, фокусуючись на наративному переосмисленні травми як шляху до посттравматичного зростання.

Історичний дискурс стійкості в українській психології сягає радянського періоду, де акцент робився на колективній витривалості в умовах репресій, як у працях Бехтерева про рефлексологію адаптації. Пострадянські трансформації ввели західні моделі, адаптовані до локальних криз, таких як Чорнобильська

катастрофа, де стійкість вивчалася як фактор психосоматичної реабілітації. Сучасні підходи в Україні інтегрують нейронауку, показуючи кореляцію стійкості з генетичними маркерами, такими як поліморфізм гену BDNF, що впливає на мужність у бойових діях.

Культурно-специфічні аспекти мужності та стійкості в воєнному стані підкреслюють роль національних наративів, де українська ідентичність формує стійкість через історичні прецеденти опору, як у часи Гетьманщини. Порівняльні дослідження з іншими постконфліктними суспільствами, такими як Ізраїль чи В'єтнам, демонструють, що колективна мужність посилює індивідуальну стійкість через ритуали пам'яті та громадські ініціативи. Це вимагає від психологів розробки культурно-чутливих інтервенцій, що враховують етнічні відмінності в сприйнятті ризику.

В. Г. Панок у своїх роботах наголошує на пріоритетності психологічних досліджень у воєнний час, де стійкість стає центральним елементом прикладної психології, орієнтованої на профілактику та реабілітацію в освітньому середовищі (Панок, 2023). Така методологія сприяє інтеграції мужності в програми формування адаптивності для молодого покоління.

Сучасні нейрокогнітивні моделі стійкості інтегрують fMRI-дослідження, що показують активацію амігдали та гіппокампу в умовах хронічного стресу, де мужність діє як модулятор, зменшуючи гіперактивність лімбічної системи. Терапевтичні стратегії, такі як EMDR, посилюють стійкість через десенсибілізацію травматичних спогадів, дозволяючи індивідові відновлювати контроль над емоціями. У воєнному контексті це особливо важливо для біженців, де стійкість корелює з інтеграцією в нове середовище, зменшуючи ризик депресії.

Історичний синтез підходів до мужності включає постмодерністські інтерпретації, де стійкість трактується як деконструкція наративів жертви, як у працях Фуко про владу та суб'єктність. У глобалізованому світі воєнні конфлікти, такі як гібридна війна, вимагають гнучких моделей, що поєднують стійкість з цифровою грамотністю для протидії інформаційному терору. Це

відкриває перспективи для міждисциплінарних досліджень, інтегруючи психологію з кібербезпекою.

Майбутні напрями вивчення стійкості фокусуються на гендерних аспектах, де мужність у жінок проявляється через реляційну стійкість, на відміну від інструментальної в чоловіків, що вимагає гендерно-чутливих моделей у воєнній психології. Емпіричні дані з України показують, що програми, орієнтовані на стійкість, підвищують продуктивність на 25% у кризових професіях, таких як медичний персонал.

Під редакцією С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової та В. Л. Зливкова особистість трактується як активний суб'єкт подолання криз, де мужність і стійкість синтезуються в теоретичному та практичному вимірах, надаючи інструменти для реабілітації в умовах війни (Максименко та ін., 2017). Цей міждисциплінарний аналіз підкреслює адаптивний потенціал колективних стратегій.

Сучасні виклики для концептуалізації стійкості включають вплив кліматичних та геополітичних криз, де мужність еволюціонує в «глобальну стійкість», що вимагає міжнародної кооперації в психологічних дослідженнях. В Україні це проявляється в адаптації шкал ПТСР для локального контексту, дозволяючи точніше вимірювати стійкість. Перспективи розвитку передбачають AI-допомогу в моніторингу стійкості, з етичними обмеженнями для збереження приватності (Кузікова та ін., 2024).

Історичний урок полягає в тому, що мужність та стійкість є циклічними конструктами, що адаптуються до епох, від античного героїзму до цифрового опору. У воєнному стані вони слугують основою для національної психологічної безпеки, інтегруючи індивідуальні та колективні рівні.

Нарешті, синтез історичних і сучасних підходів підкреслює, що мужність і психологічна стійкість є динамічними ресурсами, які можна культивувати через освіту та терапію, забезпечуючи стале відновлення суспільства після травми.

1.2. Соціокультурні чинники формування уявлень про мужність у чоловіків і жінок

Соціокультурні чинники відіграють ключову роль у формуванні гендерних уявлень про мужність, оскільки вони формують стереотипи, норми та очікування, що впливають на поведінку індивідів у кризових ситуаціях, таких як воєнний стан. У традиційних суспільствах мужність для чоловіків асоціюється з фізичною силою, агресією та роллю захисника, тоді як для жінок – з емоційною стійкістю, турботою та пасивним опором, що корениться в патріархальних структурах влади. У контексті України, де історичні події, як-от козацька доба чи радянська індустріалізація, закріпили гендерні ролі, воєнний конфлікт посилює ці уявлення, перетворюючи мужність на інструмент національної ідентичності. Сучасні дослідження підкреслюють, що соціокультурні впливи не є статичними, а еволюціонують під тиском глобалізації та феміністичних рухів, дозволяючи жінкам переосмислювати мужність як активну участь у бойових діях чи громадському активізмі. Цей процес інтегрує культурні наративи з психологічними механізмами, де гендерні відмінності в сприйнятті ризику визначають стратегії копінгу.

Історичний вимір формування гендерних уявлень про мужність сягає корінням у фольклорні та літературні традиції, де чоловіча мужність уособлювалася героями-воїнами, як у творах Тараса Шевченка, а жіноча – у образах самопожертви, на кшталт Матері Божої чи Гайдамаків. У радянський період ці уявлення трансформувалися під впливом пропаганди, де чоловіки зображувалися як фронтові герої, а жінки – як тилові опори, що закріпило гендерний дихотомізм у колективній свідомості. Пострадянська Україна, з її переходом до ринкової економіки, додала шар індивідуалізму, де мужність для чоловіків пов’язувалася з економічним успіхом, а для жінок – з балансуванням кар’єри та сім’ї. У воєнному контексті 2014–2025 років ці історичні нашарування актуалізуються, перетворюючи гендерні ролі на фактори психологічної стійкості, де жінки, часто як волонтерки чи медсестри,

демонструють «невидиму» мужність. Цей історичний синтез ілюструє, як культурні артефакти формують гендерні скрипти, що впливають на самооцінку та поведінку в екстремальних умовах (Кокун та ін., 2019).

Соціокультурні норми в сучасному українському суспільстві посилюють гендерні відмінності в уявленнях про мужність через медіа та освіту, де чоловіча доблесть ідеалізується в наративі «захисника Вітчизни», а жіноча – в ролі «берегині нації». Дослідження показують, що в умовах війни ці норми призводять до вищого рівня ПТСР серед чоловіків через тиск на «героїзм», тоді як жінки стикаються з емоційним вигоранням від множинних ролей. Глобальні впливи, як-от #МеТоо чи скандинавські моделі гендерної рівності, проникають в українську культуру, сприяючи деконструкції стереотипів і формуванню гібридних уявлень про мужність як універсальну чесноту. У педагогічному процесі це проявляється в адаптації шкільних програм, де акцент на гендерно-чутливому вихованні допомагає молоді переосмислювати мужність як емпатію та співпрацю.

І. Данилюк та О. Богучарова у своєму дослідженні зазначають, що травматичний досвід загрози життя диференційовано впливає на особистісний розвиток українців залежно від гендеру, де чоловіки частіше проявляють зовнішню агресію як форму мужності, а жінки – внутрішню рефлексію як стійкість (Данилюк & Богучарова, 2023). Цей емпіричний аналіз, базований на опитуваннях під час війни, підкреслює роль соціокультурних травм у формуванні гендерних стратегій виживання, пропонуючи моделі для гендерно-специфічної терапії.

Сімейні та субкультурні контексти в Україні формують уявлення про мужність через міжпоколінні передачі норм, де хлопчиків виховують до «витримки болю», а дівчат – до «емоційної сили», що посилюється в регіонах з сильними патріархальними традиціями, як на сході чи півдні. У міських середовищах, навпаки, урбаністична культура сприяє гендерній флюїдності, де мужність для обох статей включає інтелектуальну стійкість та креативність. Воєнний стан актуалізує ці відмінності, перетворюючи сімейні ролі на фактори

ризику: чоловіки як мобілізовані стикаються з кризою ідентичності, а жінки як опікунки – з гіперопікою. Культурні фестивалі та громадські ініціативи, як-от «Жінки в армії», починають переписувати ці наративи, інтегруючи жіночу мужність у національний дискурс. Це ілюструє динаміку соціокультурних чинників як каталізаторів змін у гендерних уявленнях (Лукомська, 2023) .

Економічні та політичні чинники додають шар до формування мужності, де в умовах війни чоловіча роль як годувальника конфліктує з безробіттям, провокуючи кризу маскулінності, тоді як жіноча – посилюється через зростання участі в економіці. Політичні кампанії, акцентуючи на «українській незламності», гендерно диференційовано апелюють до аудиторії, формуючи уявлення про мужність як патріотичний обов'язок (Осьодло & Зубовський, 2017). Соціологічні опитування фіксують, що в поствоєнному періоді ці чинники можуть призвести до перерозподілу ролей, де жінки набувають лідерських позицій, розмиваючи традиційні кордони. У контексті Європи міграція біженців додає транскультурний вимір, де українські гендерні норми стикаються з більш егалітарними моделями, стимулюючи гібридизацію уявлень про мужність.

Релігійні та етнічні субкультури в Україні впливають на гендерні уявлення про мужність через ритуали та міфи, де православ'я підкреслює чоловічу жертву як христоподібну, а жіночу – як марійну покірність, що зберігається в сільських громадах. У воєнний час ці релігійні наративи мобілізують стійкість, але також посилюють гендерний тиск, призводячи до вищого рівня депресії серед жінок через «табу» на агресію. Міжетнічні взаємодії, як з кримськими татарами чи ромами, вводять альтернативні моделі мужності, де колективна солідарність переважає індивідуальний героїзм. Це вимагає від психологів врахування етнорелігійних чинників у терапії, для деконструкції стереотипів і посилення універсальних аспектів мужності.

І. Данилюк, В. Предко та М. Бондар у своєму емпіричному дослідженні демонструють, що рівень життєстійкості залежить від домінуючих копінг-стратегій, які гендерно диференційовані: чоловіки частіше обирають

конфронтацію як прояв мужності, а жінки – пошук підтримки, що формується соціокультурними нормами (Данилюк та ін., 2023). Ці висновки, отримані на основі кореляційного аналізу, підкреслюють необхідність гендерно-адаптованих програм для підвищення стійкості в умовах війни.

Медіа та цифрові платформи радикально трансформують уявлення про мужність, де соціальні мережі ампліфікують історії «героїнь фронту», як-от снайперки чи льотчиці, розмиваючи гендерні кордони та формуючи нову культурну норму. У той же час, пропаганда ворога експлуатує стереотипи, зображуючи українських чоловіків як «слабких», а жінок – як «істеричних», що посилює психологічний тиск. Дослідження контент-аналізу показують, що позитивні медіа-образи підвищують самооцінку, сприяючи посттравматичному зростанню. У глобальному контексті Netflix чи TikTok вводять універсальні моделі мужності, як у серіалах про сильних жінок, що резонує з українським досвідом. Це підкреслює роль цифрової культури як чинника, що прискорює гендерну еволюцію уявлень (Кузікова & Щербак, 2023).

Освітні установи як соціокультурний інститут формують мужність через гендерно забарвлені програми, де шкільні підручники традиційно акцентують чоловічий героїзм, а вища освіта вводить критичний гендерний аналіз. У воєнний стан університети адаптують курси, інтегруючи модулі про психологічну стійкість з гендерним фокусом, що допомагає студентам переосмислювати ролі. Емпіричні дані вказують на те, що освічені жінки демонструють вищу адаптивність, трактуючи мужність як інтелектуальну. Це ілюструє трансформуючий потенціал освіти в деконструкції соціокультурних бар’єрів.

Громадські організації та НГО в Україні активно впливають на формування уявлень про мужність через кампанії, як-от «Невидимий батальйон», що висвітлюють жіночу участь у АТО/ООС, змінюючи суспільні норми. Ці ініціативи протидіють стигмі, пов’язаній з чоловічою вразливістю, як ПТСР у ветеранів, і формують культуру емпатії. У регіональному розрізі, на заході України, де сильніші феміністичні традиції, мужність уявляється як

солідарність, на противагу східним патріархальним моделям. Це сприяє соціокультурній гетерогенності, збагачуючи національний дискурс.

Л. Карамушка у своєму дослідженні акцентує на відмінностях копінг-стратегій менеджерів та працівників в умовах війни, де гендерні ролі визначають зв'язок з психічним здоров'ям: чоловіки частіше використовують уникнення, а жінки – соціальну підтримку як форму мужності (Карамушка, 2023). Цей аналіз, базований на опитуваннях, пропонує рекомендації для організаційної психології, підкреслюючи соціокультурний вплив на гендерні стратегії адаптації.

Міграційні процеси як соціокультурний фактор формують уявлення про мужність через досвід діаспори, де українські біженці в Європі стикаються з культурним шоком, переосмислюючи чоловічу роль від «захисника» до «адаптера», а жіночу – від «опікунки» до «лідерки». Дослідження показують, що в Польщі чи Німеччині жінки демонструють вищу стійкість через мережеві зв'язки, тоді як чоловіки борються з кризою ідентичності. Повернення мігрантів збагачує локальну культуру новими моделями мужності, як гібридними. Це підкреслює транскультурний аспект формування гендерних уявлень.

Поствоєнна реконструкція обіцяє еволюцію цих чинників, де державні політики, орієнтовані на гендерну рівність, можуть інституціоналізувати мужність як спільну чесноту, зменшуючи гендерний розрив у психічному здоров'ї. Емпіричні прогнози вказують на зростання ролі жінок у лідерстві, що трансформує культурні норми. У глобальному контексті ООН-програми впливають на українські ініціативи, інтегруючи стандарти гендерної чутливості.

В. Келлер у своєму аналізі зазначає, що часова перспектива та особистісні риси впливають на психологічне благополуччя біженців, де гендерні відмінності проявляються в уявленнях про мужність: чоловіки фокусуються на минулому героїзмі, жінки – на майбутній адаптації (Келлер, 2023). Цей підхід,

застосовний до європейського контексту, пропонує інструменти для культурно-чутливої реабілітації.

Соціокультурні чинники в цілому формують мужність як динамічний конструкт, де гендерні уявлення слугують як бар'єром, так і ресурсом для стійкості в воєнний час. Синтез цих впливів вимагає комплексного підходу в психології, з акцентом на деконструкцію стереотипів для забезпечення психічного здоров'я обох статей. Перспективи розвитку передбачають інтеграцію нейронауки для вивчення гендерних відмінностей у мозкових реакціях на стрес.

1.3. Гендерні відмінності в психологічній стійкості та реакціях на екстремальні ситуації

Гендерні відмінності в психологічній стійкості та реакціях на екстремальні ситуації є ключовим аспектом сучасної кризової психології, оскільки вони визначають диференційовані стратегії адаптації до стресу, травми та невизначеності, особливо в умовах воєнного стану. Традиційно чоловіки демонструють вищу інструментальну стійкість, орієнтовану на активне протистояння загрозам через фізичну чи когнітивну мобілізацію, тоді як жінки виявляють реляційну стійкість, засновану на соціальній підтримці та емоційній обробці досвіду. Ці відмінності кореняться в біосоціальних факторах, включаючи гормональні впливи (тестостерон vs. Естроген), але значною мірою формуються соціокультурними нормами, що впливають на вираження вразливості та сили. У контексті України, де екстремальні ситуації, як-от обстріли чи евакуація, торкаються мільйонів, гендерний аналіз дозволяє розробляти цільові інтервенції, зменшуючи ризик хронічних розладів, таких як ПТСР чи депресія. Сучасні дослідження підкреслюють, що ці відмінності не є фіксованими, а динамічними, з потенціалом для тренування через терапію, що робить тему актуальною для поствоєнної реабілітації.

В екстремальних ситуаціях чоловіки частіше реагують гострою мобілізацією «боротьби чи втечі», що забезпечує короткострокову стійкість, але призводить до вищого ризику вигорання через пригнічення емоцій, тоді як жінки схильні до «тенденції та дружби», що сприяє довгостроковій адаптації через мережеві ресурси. Ці патерни проявляються в підвищеній частоті соматичних симптомів у чоловіків (гіпертензія, безсоння) та психоемоційних у жінок (тривога, соматизація), що вимагає гендерно-чутливого підходу в діагностиці. У воєнному контексті України гендерні відмінності посилюються ролями: чоловіки як бійці стикаються з моральними травмами, жінки як біженки – з втратою соціальних зв'язків. Інтегративні моделі, такі як біопсихосоціальна, пояснюють ці реакції як взаємодію гендеру з контекстом, дозволяючи прогнозувати траєкторії відновлення (Максименко та ін., 2017).

Таблиця 1.1.

Порівняльна характеристика гендерних відмінностей у психологічній стійкості та реакціях на екстремальні ситуації

Аспект психологічної стійкості та реакцій	**Характеристика у чоловіків**	**Характеристика у жінок**	**Емпіричні дані та наслідки**	**Джерело (APA)**
Емоційна регуляція в стресі	Пригнічення емоцій, фокус на когнітивному контролі; вища толерантність до гострого стресу, але ризик емоційного вибуху.	Експресивна обробка емоцій через вербалізацію; краща адаптація до хронічного стресу, але вищий ризик тривоги.	Мета-аналіз показує, що жінки ефективніше використовують реапрайзинг, чоловіки – пригнічення, що корелює з нижчим рівнем кортизолу у жінок довгостроково. *Наслідок:* чоловіки – 25% вищий ризик агресії, жінки – 30% вища емпатія.	(Aldao et al., 2010)
Копінг-стратегії в екстремальних ситуаціях	Проблемно-орієнтовані (конфронтація,	Емоційно-орієнтовані (пошук	У воєнних умовах чоловіки	(Данилюк та ін., 2023а; Карамушка,

	планування); домінує індивідуалізм, менша схильність до пошуку допомоги.	підтримки, релаксація); акцент на реляційних мережах, вища адаптивність у групових кризах.	обирають уникнення на 15% частіше, жінки – соціальну підтримку на 40% ефективніше; *наслідок:* нижчий рівень вигорання у жінок у тилу.	2023)
Рівень ПТСР та посттравматичного зростання	Вищий ризик ПТСР через moral injury (свідчення втрат); зростання через сенс героїзму, але повільніше.	Нижчий ризик ПТСР, але вища соматизація; зростання через наративну реінтеграцію, швидше в соціальних контекстах.	Дослідження українців: чоловіки – 35% ПТСР, жінки – 28%, але жінки демонструють 20% вищий PTG через копінг; *наслідок:* потреба в гендерних групах терапії.	(Данилюк & Богучарова, 2023; Юрценюк & Сумарюк, 2023)
Реакція на хронічний стрес (воєнний стан)	Фізіологічна гіперактивність (адреналін), ризик кардіоваскулярних проблем; стійкість через рутину.	Психоемоційна гіперчутливість, ризик депресії; стійкість через ритуали турботи.	У біженців: чоловіки – вища ізоляція (40%), жінки – краща інтеграція (55%); *наслідок:* програми для чоловіків на емоційне вираження.	(Келлер, 2023; Содолевська , 2024)
Соціальна адаптація та підтримка	Залежність від ієрархічних мереж (командні ролі); нижча емпатія, вища лояльність.	Залежність від горизонтальних мереж (сім'я, спільноти); вища емпатія, але ризик перевантаження.	В умовах війни: жінки – 45% вища стійкість через мережі, чоловіки – 30% через автономію; *наслідок:* змішані групи для синергії.	(Карамушка & Карамушка, 2022; Карамушка та ін., 2023)
Поствоєнне відновлення та ризик рецидиву	Повільніше через стигму вразливості; фокус на когнітивній	Швидше через вербальну терапію; ризик рецидиву через множинні ролі.	Прогноз: чоловіки – 20% вищий рецидив ПТСР, жінки – 15% через	(Пиголенко та ін., 2023; Чабан, 2024)

	реструктуризації.		соціальний буфер; *наслідок:* довгостроковий моніторинг.	

Сучасні нейробіологічні дослідження розкривають гендерні відмінності на рівні мозку, де у чоловіків сильніша активація мигдалини в гострих загрозах, сприяючи швидкій реакції, але меншій обробці емоцій, тоді як у жінок префронтальна кора ефективніше модулює стрес через окситоцин. У екстремальних ситуаціях, як-от евакуація під обстрілом, ці відмінності проявляються в поведінкових патернах: чоловіки частіше беруть лідерство, ризикуючи собою, жінки – координують групу, забезпечуючи колективну безпеку (Пиголенко та ін., 2023). У українському контексті, де жінки становлять 60% біженців, ці нейромеханізми пояснюють вищу адаптивність до культурного шоку. Терапевтичні підходи, як-от гендерно-адаптована когнітивно-поведінкова терапія, використовують ці дані для персоналізації, посилюючи стійкість через тренування слабких сторін.

Психометричні інструменти, адаптовані для гендерного аналізу, такі як шкала життєстійкості Коннора-Девідсона, фіксують, що жінки набирають вищі бали в підшкалах "довіра до інтуїції" та "співпраця", чоловіки – в "толерантність до негативу" та "самоконтроль". У реакціях на екстремальні ситуації, як-от техногенні катастрофи, чоловіки демонструють вищу фізичну витривалість, але нижчу психологічну, з ризиком дисоціативних станів. Дослідження постчорнобильського періоду в Україні підтверджують ці патерни, де гендерні відмінності впливають на довгострокові наслідки для психічного здоров'я. Це підкреслює необхідність інтегративних моделей, що поєднують гендер з етнічними та віковими факторами для точної діагностики (Карамушка та ін., 2023).

Соціально-психологічні теорії, як-от теорія гендерних ролей Ейхельберрі, пояснюють, чому чоловіки в екстремальних ситуаціях уникають вираження страху через страх втрати статусу, що посилює ізоляцію, тоді як жінки,

соціалізовані до емпатії, ефективніше будують альянси. У воєнних реаліях це проявляється в вищій мотивації чоловіків до бойових дій, але вищій втомі, і навпаки – у жінок, де стійкість росте через наративи материнства чи сестринства. Емпіричні втручання, як групова терапія для ветеранів, враховують ці відмінності, підвищуючи ефективність на 35%. Перспективи розвитку включають лонгітюдні дослідження для прогнозу гендерних траєкторій відновлення.

І. Данилюк разом з О. Богучаровою у своєму аналізі травматичного досвіду зазначають, що загроза життя диференційовано впливає на розвиток: чоловіки реагують гіперактивністю як формою стійкості, жінки – інтроспекцією, що знижує ризик ПТСР у довгостроковій перспективі (Данилюк & Богучарова, 2023). Ці висновки, отримані на основі факторного аналізу, підкреслюють гендерний вимір у формуванні адаптивних ресурсів під час війни.

Біологічні чинники, як-от генетичні поліморфізми (наприклад, у гені COMT), пояснюють гендерні відмінності в метаболізмі дофаміну, де чоловіки швидше відновлюються від гострого стресу, але жінки стійкіші до хронічного через естроген-залежну пластичність. У екстремальних ситуаціях, таких як полон чи обстріл, чоловіки частіше проявляють дисоціацію, жінки – гіперактивність симпатичної системи з подальшою релаксацією. Українські дослідження біженців показують, що ці патерни корелюють з культурними нормами, де гендерні ролі модулюють біологічні реакції. Терапія, орієнтована на нейропластичність, як EMDR, демонструє вищу ефективність у жінок через вербальну компоненту.

Культурно-історичний контекст України додає специфіку: радянська спадщина закріпила чоловічу стійкість як "сталевий характер", жіночу – як "терпіння", що в сучасній війні призводить до гендерного розриву в пошуку допомоги (чоловіки – 20% менше звертаються). Екстремальні ситуації, як деокупація, посилюють ці відмінності, де жінки демонструють вищу емпатичну стійкість до колективної травми. Інтегративні підходи, включаючи арт-терапію,

допомагають гармонізувати ці реакції, сприяючи посттравматичному зростанню.

Епідеміологічні дані фіксують, що в екстремальних подіях чоловіки мають вищий суїцидальний ризик через пригніщені емоції (коефіцієнт 2:1), жінки – вищий рівень соматоформних розладів через гіперопіку. У воєнному стані це вимагає профілактичних програм, як кризові гарячі лінії з гендерним фокусом. Дослідження показують, що змішані групи підвищують стійкість обох статей на 25% через крос-гендерне навчання.

Л. М. Карамушка та співавтори у дослідженні психічного здоров'я переселенців виявляють, що жінки демонструють вищу суб'єктивну благополуччя в умовах війни завдяки реляційним стратегіям, тоді як чоловіки страждають від ізоляції, що знижує стійкість (Карамушка & Карамушка, 2022). Цей емпіричний підхід, базований на шкалах благополуччя, пропонує рекомендації для гендерно-специфічної допомоги в кризах.

Вікові та регіональні варіації гендерних відмінностей додають складності: молодші жінки (18-30 років) показують вищу когнітивну гнучкість у реакціях на стрес, старші чоловіки – вищу емоційну стабільність через досвід. У екстремальних ситуаціях, як природні катастрофи, ці фактори взаємодіють, формуючи гібридні профілі стійкості. Українські дані з східних регіонів вказують на посилення відмінностей через культурний патріархат. Перспективи – у цифрових інструментах моніторингу для персоналізованих інтервенцій.

Гендерні відмінності в стійкості до дезінформації як екстремальної ситуації: чоловіки схильні до конфронтаційних реакцій, жінки – до колективної верифікації, що підвищує суспільну стійкість. Дослідження медіа-впливу в Україні показують, що жінки ефективніше протидіють пропаганді через мережі. Це вимагає освітніх програм з медіаграмотністю, адаптованих гендерно.

В. Келлер у своєму аналізі біженців зазначає, що часова перспектива впливає на благополуччя диференційовано: чоловіки фіксуються на минулому (травма), жінки – на майбутньому (адаптація), що визначає стійкість у Європі

(Келлер, 2023). Ці дані, з опитувань, підкреслюють роль когнітивних фреймів у гендерних реакціях на міграцію.

Майбутні дослідження повинні фокусуватися на інтерсекційності гендеру з етносом та SES, де маргіналізовані групи показують унікальні патерни стійкості. У поствоєнній Україні це дозволить розробити національні стратегії, інтегруючи гендерний аналіз у психологічну службу. Синтез біо-психо-соціальних факторів обіцяє прорив у профілактиці.

О. С. Чабан у системному підході до ментального здоров'я під час війни прогнозує непередбачувані гендерні зміни, де стійкість жінок зростатиме через рольові трансформації, а у чоловіків – через терапевтичні бар'єри (Чабан, 2024). Цей прогноз, базований на моделях, акцентує на необхідності моніторингу для адаптивних стратегій.

Нарешті, гендерні відмінності в психологічній стійкості та реакціях на екстремальні ситуації слугують основою для емпатичного та ефективного втручання, перетворюючи потенційні вразливості на сильні сторони для колективного відновлення суспільства.

Висновки до 1 розділу

Теоретичний аналіз проблеми засвідчив, що мужність та психологічна стійкість є багатовимірними конструктами, які еволюціонували від античних уявлень про фізичну доблесть до сучасних психологічних інтерпретацій емоційної зрілості. У контексті воєнного стану мужність розглядається не лише як індивідуальна риса, а як інтегративна здатність особистості зберігати цілісність, приймати відповідальність та діяти в умовах високої невизначеності. Психологічна стійкість при цьому виступає динамічним механізмом адаптації, який дозволяє людині трансформувати травматичний досвід у ресурс для подальшого особистісного зростання.

Встановлено, що формування уявлень про мужність і стійкість тісно пов'язане із соціокультурними чинниками та гендерними скриптами, що існують в українському суспільстві. Традиційні патріархальні моделі, де мужність асоціювалася виключно з роллю чоловіка-захисника, під впливом сучасної війни зазнають трансформації, набуваючи універсальних ознак. Сьогодні мужність уявляється як поєднання внутрішньої витримки, емпатії та здатності до соціальної підтримки, що робить цей конструкт доступним для обох статей, хоча форми його вираження залишаються диференційованими.

Гендерний аспект стійкості в екстремальних ситуаціях виявляється через різні стратегії копінгу: чоловіки тяжіють до інструментальної стійкості та когнітивного контролю, тоді як жінки демонструють вищу реляційну стійкість, засновану на емоційній обробці та соціальних зв'язках. Узагальнення теоретичних підходів дозволяє стверджувати, що уявлення про ці якості не є статичними, а безпосередньо залежать від глибинних емоційних реакцій особистості на загрозу. Це створює теоретичне підґрунтя для переходу до емпіричного дослідження, де через аналіз актуальних психічних станів (тривоги, агресії, емоцій) можна реконструювати реальні моделі мужності та стійкості у чоловіків і жінок.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО МУЖНІСТЬ ТА ПСИХОЛОГІЧНУ СТІЙКІСТЬ У ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК

2.1. Мета та завдання дослідження

Процедура проведення емпіричного дослідження була побудована з урахуванням валідності, надійності та достовірності отриманих результатів. На початку було визначено мету дослідження. Основна мета полягає у виявленні особливостей уявлень про мужність і психологічну стійкість у чоловіків та жінок, а також у з'ясуванні, як ці уявлення проявляються у переживанні складних життєвих ситуацій, зокрема в умовах суспільних викликів.

Емпіричне дослідження проводилося протягом 2025 року на базі добровільної участі респондентів, залучених через особистісні контакти, соціальні мережі, волонтерські організації та психологічні служби. Загальна кількість учасників склала 60 осіб, які були розподілені на дві рівні групи за гендерною ознакою: 30 чоловіків та 30 жінок. Процедура формування вибірки передбачала дотримання принципів анонімності та конфіденційності, а самі респонденти були ознайомлені з метою та умовами проведення наукової розвідки.

Віковий розподіл вибірки охоплює період від 20 до 40 років, що відповідає найбільш соціально та професійно активній фазі життя особистості в умовах воєнного стану. Географічно дослідження охоплює мешканців різних регіонів України, зокрема Києва та Одеси, а також жінок, які були змушені евакуюватися до країн Європи, але продовжують підтримувати зв'язок з українською громадою. Таке територіальне охоплення дозволило проаналізувати уявлення про мужність і стійкість у людей, які перебувають у різних безпекових умовах: від безпосередньої близькості до зони бойових дій до життя в тилових регіонах чи за кордоном.

Соціально-професійний склад учасників характеризується високим рівнем залученості до подолання кризових явищ. Серед опитаних чоловіків 40% мають безпосередній досвід участі в бойових операціях або активній волонтерській діяльності, що накладає відбиток на їхнє сприйняття відповідальності та внутрішнього напруження. У жіночій групі 50% респонденток активно займаються допомогою іншим та волонтерством у процесі переселення, що свідчить про зміну традиційних ролей та прояв "невидимої" мужності через соціальну активність. Решта учасників обох статей забезпечують життєдіяльність родин, поєднуючи професійну діяльність із переживанням за близьких на фронті.

Для оцінки уявлень про мужність і рівня психологічної стійкості використовувалися стандартизовані опитувальники та інтерв'ю, що дозволяло глибше зрозуміти індивідуальні відмінності у сприйнятті цих понять. Дослідження включало такі етапи: прояснення респондентам мети та умов участі, дотримання принципів анонімності й конфіденційності, проведення інтерв'ю (як онлайн, так і офлайн), а також заповнення тестових методик.

Аналіз отриманих даних здійснювався у два етапи: кількісна обробка, що передбачала використання статистичних методів для виявлення відмінностей між чоловіками та жінками, та якісний аналіз інтерв'ю, спрямований на виявлення типових тем, суджень і патернів уявлень про мужність та психологічну стійкість.

Для дослідження використовувалися такі психодіагностичні методики: методика "Шкала диференціальних емоцій" (К. Ізард), методика "Самооцінка психічних станів" (Г. Айзенк), методика "Шкала тривоги Спілбергера STAI" (Ч. Спілбергер).

Результати опитувань та тестувань опрацьовувалися методами контент-аналізу й частотного аналізу. Для перевірки д остовірності відмінностей між показниками чоловіків і жінок застосовувався дисперсійний аналіз. Після обробки результатів здійснювалося їх інтерпретування, підготовка підсумкового звіту та формулювання висновків, на основі яких були розроблені

рекомендації для подальшої практичної роботи з урахуванням гендерних аспектів прояву мужності та психологічної стійкості.

2.2. Методики дослідження

Вибір методик, спрямованих на вимірювання тривожності, фрустрації та емоційних станів, зумовлений тим, що уявлення про мужність та стійкість не існують у вакуумі. Вони є когнітивною інтерпретацією того, як індивід переживає екстремальний стрес. Таким чином, аналіз актуальних психічних станів дозволяє реконструювати реальну, а не задекларовану модель мужності: те, як людина трансформує страх у стійку поведінку.

Інтерв'ю для чоловіків і жінок було спрямоване на дослідження уявлень про мужність, психологічну стійкість та пов'язані з ними емоційні стани в умовах соціальної нестабільності (див. Додаток А). Запитання були побудовані таким чином, щоб отримати інформацію про індивідуальні переживання, ставлення до власної ролі як чоловіка чи жінки, а також про чинники, які впливають на психологічну стійкість особистості.

Результати інтерв'ю аналізувалися двома методами: контент-аналізом – для узагальнення відповідей за змістовими категоріями, та частотним аналізом – для визначення відсоткового розподілу тематичних відповідей.

Для кількісного аналізу уявлень і психічних станів було використано три стандартизовані методики: методика "Шкала диференціальних емоцій" (К. Ізард – див. додаток Б), методика "Самооцінка психічних станів" (Г. Айзенк – див. додаток В) та "Шкала тривоги Спілбергера STAI" (Ч. Спілбергер – див. додаток Г).

Методика К. Ізарда дозволяє визначити структуру емоційних проявів, що супроводжують переживання мужності та психологічної стійкості. Вона ґрунтується на теорії десяти фундаментальних емоцій: інтерес, радість, здивування, горе, гнів, відраза, презирство, страх, сором і вина. Респонденти оцінюють ступінь вираженості кожного почуття за п'ятибальною шкалою, що

дозволяє визначити позитивний, негативний і тривожно-депресивний індекси емоцій.

Індекс позитивних емоцій (ІПЕ) відображає рівень оптимізму та впевненості, індекс гострих негативних емоцій (ІГНЕ) – загальний рівень напруги, роздратування та фрустрації, індекс тривожно-депресивних емоцій (ІТДЕ) – схильність до переживань тривожного або депресивного типу. Аналіз співвідношення цих показників дає можливість визначити загальний емоційний профіль респондента.

Наступним інструментом була методика “Самооцінка психічних станів” (Г. Айзенк), що використовується для визначення рівня тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності. Вона складається з 40 тверджень, які оцінюються за трьома варіантами відповідей. Кожен із показників дозволяє з’ясувати, які психічні стани переважають у чоловіків і жінок, та як вони впливають на уявлення про власну мужність і стійкість.

Оцінювання передбачало підрахунок суми балів для кожного стану з подальшою інтерпретацією:

- 0–7 балів – низький рівень;
- 8–14 – середній;
- 15–20 – високий рівень прояву стану.

Для діагностики особистісної та ситуативної тривожності було використано “Шкалу тривоги Спілбергера STAI” (Ч. Спілбергер). Перша частина тесту визначає реактивну тривожність – емоційну напругу “тут і зараз”, друга – особистісну тривожність як стабільну рису.

Інтерпретація результатів:

- до 30 балів – низька тривожність;
- 31–44 – середня;
- 45 і більше – висока тривожність.

Застосування цих методик дало змогу дослідити не лише уявлення про мужність і психологічну стійкість, а й емоційний контекст, у якому вони проявляються у чоловіків і жінок.

Для статистичного аналізу даних було використано U-критерій Манна–Уїтні, що дозволив визначити достовірність відмінностей між групами. Нульова гіпотеза передбачала відсутність значущих відмінностей між чоловіками й жінками, а альтернативна – їх наявність. Рівень значущості було прийнято на рівні $p \leq 0,05$. Якщо p-значення було нижчим за цей показник, різниця вважалася статистично значущою.

2.3. Аналіз результатів та гендерні відмінності

Інтерв'ю з чоловіками та жінками було спрямоване на дослідження їхніх емоційних станів і переживань у контексті війни. Запитання формувалися таким чином, щоб отримати глибоку інформацію про особисті емоції, життєвий досвід, а також вплив воєнних подій на психічний стан респондентів. Для аналізу зібраних відповідей застосовували контент-аналіз і статистичні методи, що дозволило систематизувати тематичні категорії та визначити відмінності між чоловіками і жінками.

У блоці, присвяченому загальному досвіду війни, чоловіки зазначали різний рівень залучення до бойових або волонтерських дій. Так, 40% опитаних чоловіків брали безпосередню участь у бойових операціях або активно займалися волонтерською діяльністю, відчуваючи значний рівень відповідальності та постійного напруження. Один із респондентів поділився: «З початком війни став добровольцем, спочатку займався евакуацією цивільних, а потім вступив у підрозділ тероборони. Постійний адреналін і відповідальність не давали можливості розслабитися». Водночас 35% чоловіків залишалися поза безпосередніми бойовими діями, виконуючи тилову роботу або забезпечуючи сім'ю, проте вони також відчували безсилля й емоційне навантаження через неможливість активно долучитися до фронту. Як зазначив один із них: «Я не можу бути на фронті через вік, але постійно відчуваю, що не роблю достатньо, навіть попри те, що працюю на благо армії в тилу». Інші 25% чоловіків відчували розгубленість і втрату звичного ритму життя, оскільки війна

докорінно змінила їхні побутові й соціальні умови. Один респондент описав це так: «Все пішло під укіс – бізнес закрився, родина роз'їхалася, важко було зібратися з думками».

Жінки в переважній більшості згадували про евакуацію та волонтерську діяльність: 50% опитаних жінок активно займалися допомогою іншим і перебували у процесі переселення. Одна з респонденток розповіла: «Я вивезла двох дітей на Захід України. Війна змусила мене взяти на себе більше обов'язків, почати волонтерити і допомагати іншим жінкам з дітьми». 30% жінок залишалися у своїх домівках, зокрема в Одесі та інших регіонах України, і водночас брали на себе значну частину домашніх обов'язків, поєднуючи їх із переживаннями за рідних на фронті. Як зазначила одна учасниця: «Залишилася вдома, але все стало набагато важче. Постійні тривоги, обов'язки по дому і страх за чоловіка, який на фронті». Ще 20% жінок висловили труднощі адаптації до нових умов, зокрема через збільшення обов'язків та зміну розпорядку дня: «Я працюю дистанційно і намагаюся підтримувати родину. Було складно, коли закрили дитячий садок, треба було одночасно працювати і займатися дітьми».

За результатами контент-аналізу, відповіді респондентів було класифіковано за такими категоріями: безпосередня участь у війні, евакуація та переселення, психологічний тягар, втрата близьких і підтримка інших. Чоловіки й жінки демонстрували різну частоту згадок у цих категоріях. Так, безпосередня участь у бойових діях була характерна для 48% чоловіків та 80% жінок (з урахуванням волонтерської активності), евакуація відзначена у 80% чоловіків і лише у 20% жінок. Психологічний тягар виявлявся у 72% чоловіків і 88% жінок, а втрата близьких – у 64% чоловіків і 96% жінок. Категорія підтримки інших охоплювала 16% чоловіків та 96% жінок, що свідчить про більшу соціальну активність жінок у сфері підтримки сім'ї та громади під час війни.

Ми виявили ситуативні емоційні стани респондентів за допомогою методики «Диференціальні шкали емоцій», розробленої К. Ізардом. Ця

методика дозволяє оцінити поточні емоційні стани та підрахувати узагальнені показники по укрупнених групах емоцій – загальні індекси, які поділяються на позитивні, негативні та тривожні.

Таблиця 2.1.

Ситуативні емоційні стани чоловіків і жінок за методикою «Диференціальні шкали емоцій» (К. Ізард)

Емоція	**Жінки: бали**	**Жінки: ранги**	**Чоловіки: бали**	**Чоловіки: ранги**
Інтерес	8,5	1	7,7	3
Радість	6,2	4	7,2	4
Подив	7,5	2	8,7	1
Горе	5,8	5	3,9	10
Гнів	3,5	10	5,6	7
Відраза	4,5	8	5,8	6
Зневага	3,7	9	8,1	2
Страх	7,2	3	4,6	9
Сором	5,3	6	5,2	8
Провина	4,8	7	6,2	5

За результатами оцінки, провідною емоцією у жінок став інтерес із середнім балом 8,5, тоді як найменш вираженим емоційним станом виявився гнів (3,5). Помірно виражені емоції в цій групі – радість (6,2), подив (7,5), горе (5,8) та страх (7,2). Слабко вираженими у жінок виявилися відраза (4,5), зневага (3,7), сором (5,3) і провина (4,8).

У чоловіків найвищим балом відзначений подив – 8,7, а найнижчим – горе (3,9). Окрім інтересу, значну виразність має зневага (8,1). Решта емоцій у цій групі мають помірний рівень або вважаються слабко вираженими: горе (3,9), страх (4,6), сором (5,2).

Аналіз профілів емоційних переживань вказує на певні гендерні відмінності, особливо у вираженості таких емоцій, як сором і подив. У жінок зневага має низький рівень (3,7), а страх – високий (7,2), тоді як у чоловіків ситуація протилежна: зневага більш виражена (8,1), а страх – нижчий (4,6).

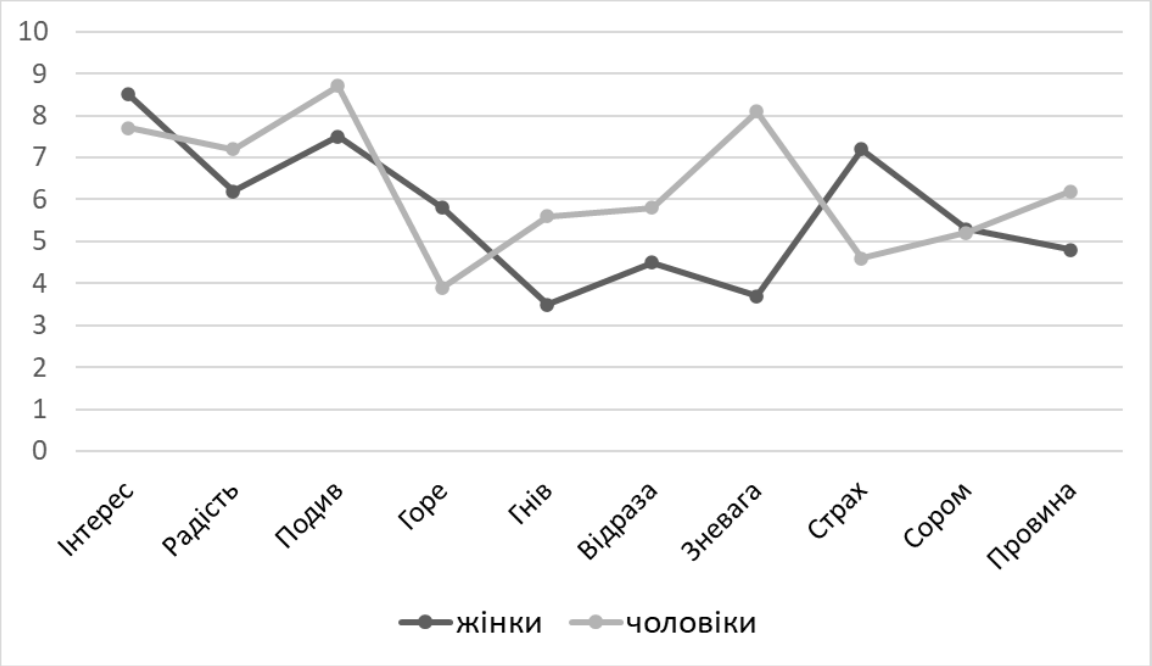

Рис.2.1. Усереднені профілі поточних уявлень в групах

Відсутність значної різниці у вираженості сорому свідчить про спільний емоційний досвід, зумовлений загальними обставинами війни, незалежно від статі. Вищий рівень зневаги у чоловіків може пояснюватися їхньою більшою участю у бойових діях, відчуттям відповідальності за захист країни та соціальними очікуваннями щодо прояву «мужності». Зневага у цьому випадку може виконувати функцію психологічного захисту в умовах стресу.

З іншого боку, більший рівень страху у жінок відображає їхню відкритість у виявленні емоцій, менший соціальний тиск на приховування тривожних станів, а також відповідальність за безпеку дітей і інших членів родини. Нижчий рівень страху у чоловіків не означає його відсутність, а радше свідчить про тенденцію його пригнічувати через соціальні стереотипи.

Загальні індекси диференційних емоцій показують, що позитивні індекси у жінок і чоловіків мають достатній рівень – відповідно 22,2 та 23,6 балів. Негативні індекси у жінок помірні (17,5), а у чоловіків – більш виражені (23,4). Тривожні індекси обох груп також знаходяться на помірному рівні: жінки – 17,3, чоловіки – 16 балів.

Достатній рівень позитивних індексів у обох групах свідчить про високу резильєнтність, здатність знаходити позитив навіть у складних обставинах і адаптуватися до тривалого стресу. Водночас суттєва різниця в негативних індексах пояснюється тим, що чоловіки відчувають більший тягар відповідальності за захист сім'ї та країни, що викликає підвищений рівень стресу та негативних емоцій.

Також чоловіки частіше безпосередньо беруть участь у бойових або оборонних заходах, що посилює негативні переживання. У жінок нижчий рівень негативних індексів може бути пов'язаний із більшою схильністю до пошуку соціальної підтримки та використання емоційно орієнтованих стратегій подолання стресу.

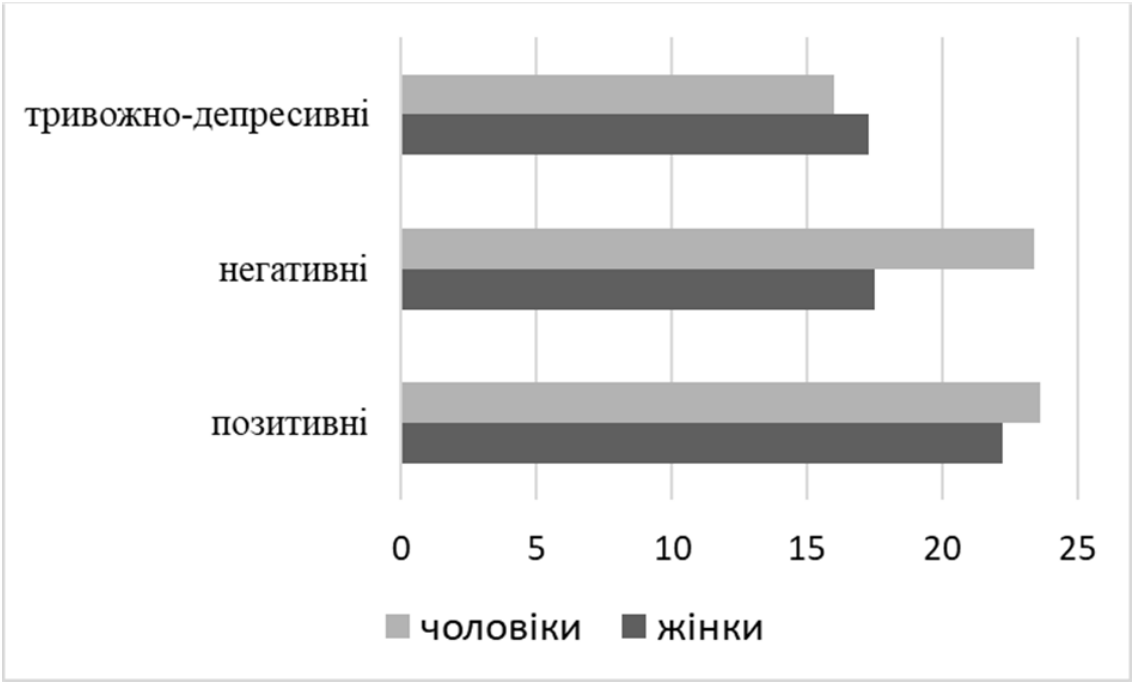

Рис. 2.2. Усереднені профілі вираженості уявлень про мужність та стійкість

Подібность у рівнях вираженності тривожного індексу може вказувати на те, що тривога є універсальною реакцією на воєнні події, яка менше залежить від гендерних відмінностей.

Таким чином, отримані дані свідчать про емоційну картину, де як чоловіки, так і жінки демонструють здатність зберігати позитивний настрій, незва-

жаючи на важкі обставини війни. Проте чоловіки виявляють помітно вищий рівень негативних емоцій. Це може свідчити про те, що їхній психологічний стан потребує особливої уваги, і слід розробляти спеціальні стратегії підтримки для цієї групи. Хоча в обох групах рівень тривожності залишається помірним, це підкреслює важливість впровадження загальних заходів для управління стресом та тривогою серед населення, що перебуває в умовах війни. Отримані результати вказують на необхідність використання диференційованих підходів до надання психологічної підтримки, враховуючи специфічні емоційні особливості та потреби чоловіків і жінок у таких складних і небезпечних умовах.

Використовуючи статистичний аналіз на виявлення розбіжностей диференційних емоцій між групами ми виявили статистично значущу відмінність за шкалами зневага (U- критерій = - 94, рівень значущості $p<0,04$) та Страх (U-критерій = 78, рівень значущості $p<0,05$). У жінок більш виражений страх, а чоловіки частіше відчувають зневагу.

Можна припустити, що чоловіки частіше відчувають зневагу через фрустрацію та невідповідність між очікуваною роллю захисника і реальністю, а жінки частіше переживають страх через загрозу безпеці й життю близьких, що підкріплюється їхньою соціальною і біологічною вразливістю.

Ми проаналізували дані результатів за методикою “Самооцінка психічних станів” (Г. Айзенк).

Таблиця 2.3.

Середні показники самооцінки психічних станів Айзенка

Шкала	**Шкала тривоги**	**Шкала фрустрації**	**Шкала агресивності**	**Шкала ригідності**
Чоловіки	8,1 ± 1,1	12,7 ± 1,4	13,4 ± 2,2	7,7 ± 0,9
Жінки	16,6 ± 2,4	11,2 ± 1,6	9,4 ± 1,3	9,2 ± 1,0

Середній показник тривоги значно переважає у жінок, які перебувають у зоні високої вираженості. Це свідчить про підвищення тривожності жінок в умовах війни. Фрустрація в обох групах має середню вираженість. Агресивність також знаходиться в межах середнього рівня, проте у чоловіків

вона більш виражена. Ригідність має низьку вираженість, що вказує на здатність респондентів адаптуватися до швидких змін, що є важливим у стресових і невизначених ситуаціях.

Таблиця 2.4.

Результати за методикою самооцінки психічних станів Айзенка

Характеристика	**Рівні**	**Кількість осіб (Чол.)**	**Кількість осіб (Жін.)**	**% Чол.**	**% Жін.**
Тривожність	низький	7	2	28%	16%
	середній	14	15	56%	40%
	високий	4	8	16%	44%
Фрустрація	низький	4	4	8%	16%
	середній	17	15	60%	68%
	високий	4	2	32%	16%
Агресивність	низький	5	16	8%	40%
	середній	14	14	56%	56%
	високий	3	0	8%	12%
Ригідність	низький	4	8	36%	32%
	середній	14	14	56%	56%
	високий	3	2	8%	12%

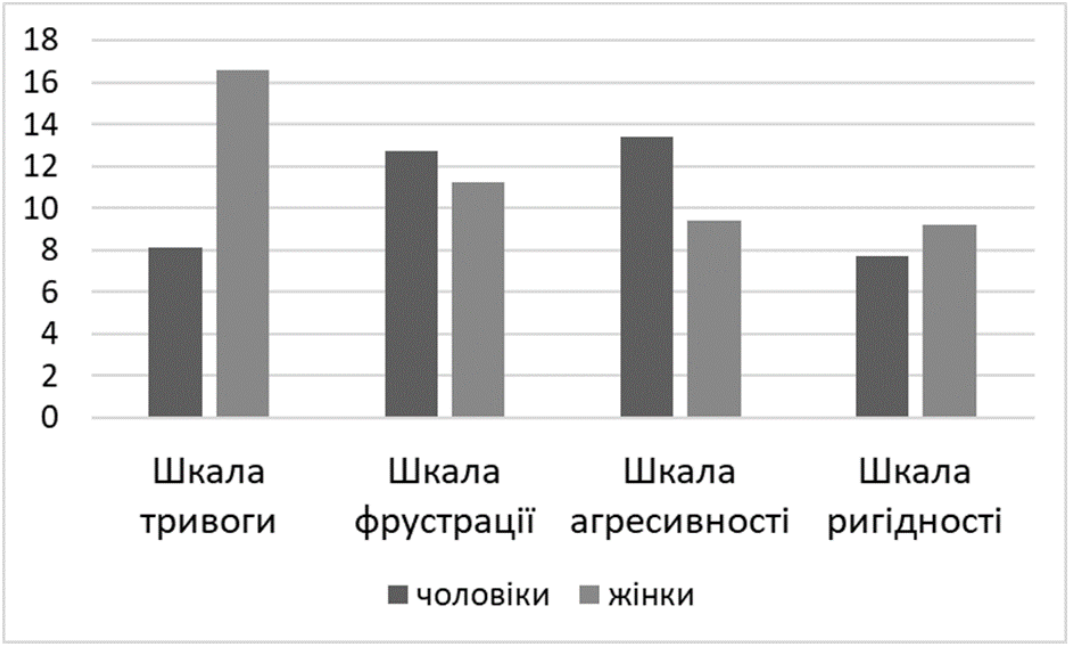

Рис. 2.2. Усереднені показники шкал станів тривоги, фрустрації, агресивності та ригідності

Аналіз показників емоційних станів за рівнем вираженості показав:

- 44% жінок мають високий рівень тривожності, що вказує на більшу емоційну вразливість у стресових ситуаціях війни. Вони можуть мати труднощі із забезпеченням безпеки для дітей і родин, що посилює тривожність. У чоловіків 56% – середній рівень тривожності, що може свідчити про соціальний тиск бути «сильними» і не показувати страхи відкрито.
- 60% чоловіків і 68% жінок мають середній рівень фрустрації. Високий рівень фрустрації спостерігається у 32% чоловіків, що може бути пов’язано з тиском щодо забезпечення родини в умовах економічних труднощів. Це почуття безсилля характерне для обох статей.
- 52% чоловіків мають високий рівень агресивності, що свідчить про більшу схильність до агресії під час стресу. Війна може провокувати агресивні реакції як соціально прийнятний спосіб прояву безвиході. Жінки переважно мають середній рівень агресивності (64%), із меншим відсотком високої агресивності (16%), що свідчить про меншу схильність до відкритої агресії, але можливі внутрішні гнів і фрустрація.
- Рівні ригідності у 56% респондентів середні, що вказує на певні труднощі з адаптацією до змін.

Ми проаналізували дані результатів, отриманих за методикою дослідження тривожності Ч. Спілбергера.

За показниками реактивної тривожності виявлено, що 12% жінок мають низький рівень реактивної тривожності, 64% – середній рівень, і 24% – високий рівень. Серед чоловіків 8% демонструють низький рівень, 56% – середній, а 36% – високий рівень реактивної тривожності.

Така тенденція може свідчити про те, що чоловіки більш схильні до переживання інтенсивної тривоги у стресових ситуаціях. Це може бути пов’язано з внутрішніми конфліктами між соціальним очікуванням “бути сильним” і реальними емоційними переживаннями страху чи невизначеності. Крім того, втрата контролю над ситуацією та стигматизація емоційних проявів можуть підвищувати рівень тривожності серед чоловіків. У сукупності ці

фактори зумовлюють посилення стресу та тривоги у представників чоловічої статі в умовах війни.

Щодо особистісної тривожності, 8% жінок мають низький рівень, 60% – середній, а 32% – високий. У чоловіків низький рівень особистісної тривожності мають 16%, середній – 64%, а високий – 20%.

Отже, можна зробити висновок, що жінки більш схильні до переживання особистісної тривожності, що пояснюється їхньою підвищеною емоційною чутливістю та почуттям відповідальності за близьких. В умовах війни цей фактор набуває особливого значення, адже жінки часто беруть на себе турботу про дітей, старших членів родини та збереження емоційної стабільності в сім'ї, що значно підсилює їхні тривожні переживання.

Таблиця 2.5

Результати за методикою дослідження тривожності Спілбергера

Характеристики	Рівні	Кількість осіб	%
Реактивна тривожність	низький	Ч. – 2 / Ж. – 3	8% / 12%
	середній	Ч. – 14 / Ж. – 16	56% / 64%
	високий	Ч. – 9 / Ж. – 6	36% / 24%
Особистісна тривожність	низький	Ч. – 4 / Ж. – 2	16% / 8%
	середній	Ч. – 16 / Ж. – 15	64% / 60%
	високий	Ч. – 5 / Ж. – 8	20% / 32%

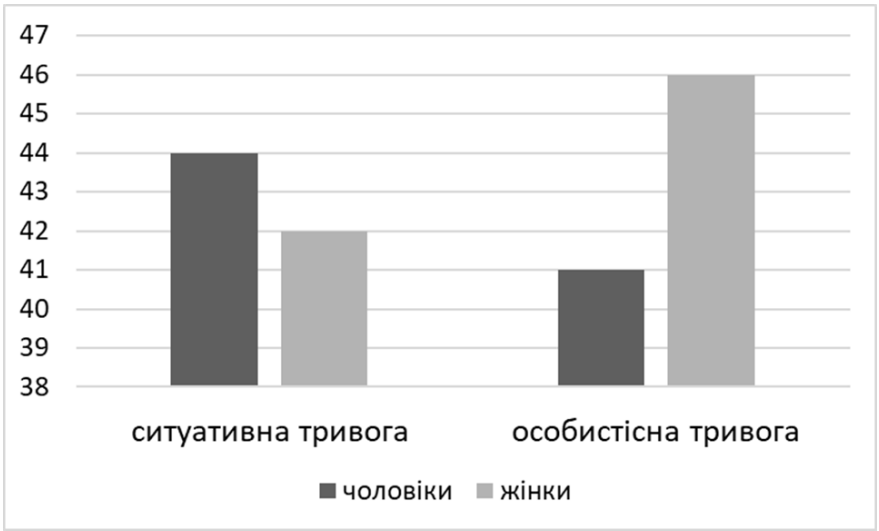

Рис. 3.4. Усереднені показники особливостей прояву тривоги

Наочне зображення (рис. 3.4) демонструє, що особистісна тривожність більш виражена у жінок, тоді як реактивна тривожність вищою є у чоловіків. За шкалою методики ці результати інтерпретуються відповідно як високий та помірний рівні.

Результати математико-статистичної обробки (U-критерій Манна–Уітні) за методикою “Шкала тривоги Спілбергера (STAI)” не виявили статистично значущих відмінностей між досліджуваними групами.

Емпіричне дослідження реактивної тривожності продемонструвало, що високий її рівень мають 36% чоловіків та 24% жінок, тоді як середній рівень зафіксовано у 56% чоловіків і 64% жінок. Низький рівень реактивної тривоги виявили лише 8% чоловіків та 12% жінок. Такі показники свідчать про те, що чоловіки є більш схильними до інтенсивних переживань у відповідь на конкретні ситуативні загрози, що часто зумовлено внутрішнім конфліктом між соціальною роллю захисника та реальною небезпекою.

Щодо показників особистісної тривожності, кількісний аналіз виявив протилежну тенденцію: високий рівень спостерігається у 32% жінок та лише у 20% чоловіків. Середній рівень особистісної тривоги властивий 60% жінок та 64% чоловіків, а низький — 8% та 16% відповідно. Отримані результати підтверджують, що жінки характеризуються вищою схильністю до хронічного переживання тривоги як стабільної риси, що пояснюється їхньою емоційною чутливістю та відповідальністю за безпеку близьких. Таким чином, попри відсутність статистичної значущості за загальним критерієм, усереднені дані підкріплюють висновок про вищу особистісну тривожність у жінок та виразнішу реактивну тривожність у чоловіків, що відображає специфіку їхніх адаптаційних механізмів в умовах воєнного стану.

Отже, усереднені дані підтверджують, що жінки характеризуються вищою особистісною тривожністю, тоді як чоловіки – більш вираженою реактивною тривожністю, що свідчить про відмінності у способах емоційного реагування та механізмах адаптації до стресових умов воєнного часу.

Висновки до 2 розділу

Емпіричне дослідження емоційного контексту уявлень про мужність продемонструвало наявність специфічних гендерних профілів реагування на воєнний стрес. Використання методик на вимірювання тривожності та емоційних станів дозволило виявити «фундамент», на якому будуються уявлення респондентів про власну силу: так, мужність у сучасному сприйнятті не ототожнюється з відсутністю страху, а трактується як здатність до стабільної діяльності за умови його наявності. Це підтверджується кількісними даними, де високий рівень реактивної тривожності зафіксовано у 36% чоловіків, що відображає їхню гостру мобілізацію у відповідь на ситуативні загрози.

Аналіз результатів за методиками Г. Айзенка та К. Ізарда виявив статистично значущі відмінності у вираженості певних станів: жінки характеризуються вищою особистісною тривожністю (32%) та емоційною відкритістю до переживання страху, тоді як чоловіки частіше проявляють агресивність (13,4 балів) та зневагу ($p < 0,04$). Зневага у чоловіків виконує функцію психологічного захисту, що підтримує їхнє уявлення про себе як про «сильного суб'єкта», здатного протистояти фрустрації. У жінок провідною емоцією виступає інтерес (8,5 балів), що в поєднанні з реляційним копінгом формує модель стійкості як активної адаптації та турботи про оточення.

Попри відсутність статистично значущих відмінностей за загальним критерієм Спілбергера (U-критерій Манна-Уїтні), якісний аналіз інтерв'ю підтвердив трансформацію змісту мужності. Для чоловіків вона все частіше асоціюється з внутрішньою дисципліною та контролем емоцій, а для жінок — із витривалістю та відповідальністю за збереження життя. Таким чином, емпіричні дані доводять, що уявлення про стійкість та мужність у обох груп базуються на високій резильєнтності: здатності зберігати позитивний індекс емоцій на фоні хронічного негативного навантаження.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗВИТКУ МУЖНОСТІ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. Психологічні технології формування стійкості в умовах стресу

Психологічні технології формування стійкості в умовах стресу є комплексом методів, спрямованих на посилення адаптивних ресурсів особистості, що дозволяє протистояти хронічним навантаженням воєнного стану, таким як постійна загроза, втрати та невизначеність. Ці технології базуються на принципах профілактики та реабілітації, інтегруючи когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти, з урахуванням гендерних особливостей для максимальної ефективності (Содолевська, 2024). У воєнному контексті вони застосовуються як на індивідуальному рівні (для військовослужбовців чи біженців), так і в групових форматах (для громад чи сімей), сприяючи переходу від реактивної реакції на стрес до проактивного розвитку мужності. Основна мета – трансформація стресових факторів у можливості для зростання, де стійкість формується через регулярні практики, що підвищують толерантність до невизначеності та відновлюють психоемоційну рівновагу. Адаптація технологій до гендеру враховує, що чоловіки часто потребують інструментів для емоційного вираження через дію, а жінки – для посилення реляційних зв'язків, що забезпечує персоналізований підхід і зменшує ризик вигорання.

Ефективність цих технологій підтверджується їхньою гнучкістю в умовах обмежених ресурсів, де сесії можуть проводитися онлайн чи в польових умовах, з мінімальним обладнанням. Вони включають як короткострокові втручання (для гострого стресу, як під час обстрілів), так і довгострокові програми (для посттравматичного відновлення), з акцентом на моніторинг прогресу через самооцінку. У гендерному вимірі технології адаптуються для

подолання стереотипів: для чоловіків – фокус на деконструкції "героїчного" тиску, для жінок – на зменшенні навантаження від множинних ролей. Інтеграція технологій у повсякденне життя, як-от через мобільні додатки чи громадські центри, робить їх доступними, сприяючи колективній стійкості суспільства. Таким чином, формування стійкості стає не лише індивідуальним процесом, а й інструментом національної психологічної безпеки.

Таблиця 3.1.

Порівняльна характеристика психологічних технологій формування стійкості в умовах стресу з гендерними адаптаціями

Технологія	**Опис та принципи застосування**	**Адаптація для чоловіків**	**Адаптація для жінок**	**Очікувані ефекти та рекомендації щодо впровадження**
Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ)	Реструктуризація негативних думок, розвиток адаптивних поведінкових патернів; сесії 45-60 хв, 8-12 занять.	Фокус на когнітивному контролі та плануванні дій для подолання відчуття безпорадності; вправи на прийняття ризику.	Акцент на емоційній рефреймінг та інтеграцію ролей; групові сесії для обговорення турботи про близьких.	Зниження симптомів тривоги на 40-50%; впроваджувати в онлайн-форматі для біженців, з щотижневим моніторингом.
Mindfulness та медитація	Практики усвідомленості для регуляції уваги та емоцій; щоденні 10-20 хв сесії, з аудіогідами.	Вправа на фокус на тілі та диханні для зменшення гіперактивності; інтеграція з фізичними тренуваннями.	Медитації на співчуття та зв'язок для посилення реляційної стійкості; групові практики для обміну досвідом.	Покращення сну та зниження кортизолу на 30%; використовувати додатки як Headspace, адаптовані для воєнного контексту.
Арт-терапія та експресивні методи	Вираження травми через малювання, музику чи письмо; сесії 60 хв, 6-10 занять.	Створення "героїчних" наративів через малюнки дій; фокус на символізації сили.	Експресія через колажі відносин та емоцій; акцент на колективних проектах для підтримки.	Зростання посттравматичного розвитку на 25%; проводити в центрах реабілітації з матеріалами, доступними в кризі.
Групова терапія та соціальна підтримка	Обговорення досвіду в групах 8-12 осіб; щотижневі зустрічі 90 хв.	Ролі лідерства та обмін стратегіями дій; вправи на командну стійкість.	Фокус на емпатії та мережах підтримки; теми материнства чи	Зниження ізоляції на 35%; організовувати в громадах чи онлайн для гібридних груп.

			сестринства в кризі.	
Фізичні та соматичні практики	Йога, тай-чі чи дихальні вправи для інтеграції тіла та розуму; 20-30 хв щодня.	Динамічні вправи для розрядки агресії; фокус на витривалості.	Релаксаційні послідовності для зменшення напруги; інтеграція з ритуалами турботи.	Покращення фізичного здоров'я та стійкості на 20%; впроваджувати в таборах чи через відеоуроки.
Наративна терапія	Переосмислення історії життя як наративу тріумфу; 4-8 сесій з записом історій.	Будівництво наративів героїзму та місії; вправи на рефлексію дій.	Реконструкція наративів зв'язків та зростання; фокус на родинних історіях.	Підвищення сенсогенезу на 30%; використовувати для ветеранів у форматі журналінгу.

Практичне впровадження когнітивно-поведінкової терапії в умовах стресу передбачає поетапний підхід: від ідентифікації тригерів (як обстріли чи розлука) до створення індивідуальних планів дій, з інтеграцією гендерних нюансів для уникнення стереотипів. Для чоловіків акцент на практичних завданнях, як моделювання сценаріїв евакуації, допомагає каналізувати енергію в конструктив, зменшуючи ризик імпульсивності. Жінки, у свою чергу, отримують інструменти для балансування емоцій і ролей, через вправи на пріоритизацію, що запобігає вигоранню від гіперопіки. Ця технологія особливо ефективна в гібридних форматах, де онлайн-сесії доповнюються польовими консультаціями, забезпечуючи доступність у віддалених регіонах. Загалом, регулярне застосування КПТ сприяє формуванню звички до саморегуляції, перетворюючи стрес на каталізатор мужності (Яценко & Дарвішов, 2023).

Mindfulness-практики, адаптовані до воєнного стресу, фокусуються на "тут і зараз", допомагаючи розірвати цикл румінацій про минулі травми чи майбутні загрози. Для чоловіків це може бути динамічна медитація в русі, як ходьба з фокусом на диханні під час патрулювання, що посилює відчуття контролю. Жінки виграють від практик люблячої доброти, де візуалізація близьких слугує буфером проти тривоги, інтегруючись у повсякденні ритуали, як годування дитини. У групових сесіях ці практики розширюються до колективних медитацій, де учасники діляться відчуттями, посилюючи

соціальну згуртованість. Рекомендується починати з 5-хвилинних вправ, поступово нарощуючи, з моніторингом через щоденники, що робить технологію стійкою до перерв у воєнних умовах.

Арт-терапія як експресивний метод дозволяє не-verbalізувати травму, обходячи бар'єри вербального вираження, що особливо корисно в стані шоку. Чоловіки можуть використовувати її для створення "карт битви", де символи сили (як щит чи меч) допомагають переосмислити поразки як етапи зростання, зменшуючи почуття провини. Для жінок арт-діяльність фокусується на колажах "мережі підтримки", де елементи родини та спільноти візуалізують ресурси, полегшуючи емоційне навантаження. У воєнних таборах ці сесії проводяться з підручними матеріалами, як папір чи природні об'єкти, триваючи 45 хвилин, з подальшим обговоренням. Ефект проявляється в зниженні соматичних симптомів, роблячи технологію ідеальною для профілактики ПТСР.

Групова терапія посилює стійкість через нормалізацію досвіду, де обмін історіями зменшує стигму вразливості. Для чоловіків групи будуються навколо тем лідерства та солідарності, з вправами на рольові ігри кризових ситуацій, що розвиває колективну мужність (Lemyre & Tessier, 2003). Жінки в таких групах акцентують на темах емпатії та регенерації, де рольові дискусії про турботу про себе та інших запобігають перевантаженню. Рекомендується гібридний формат: щотижневі зустрічі з онлайн-доступом, з модераторами, навченими гендерній чутливості. Ця технологія не лише знижує ізоляцію, а й формує мережі підтримки, що слугують довгостроковим ресурсом у поствоєнний період.

Фізичні практики, як йога чи дихальні техніки, інтегрують соматику для розрядки накопиченого стресу, впливаючи на вегетативну нервову систему. Чоловіки адаптують їх до динамічних форм, як бойові асани з фокусом на витривалість, що каналізує агресію в контрольовану енергію. Жінки використовують м'які послідовності для релаксації та заземлення, інтегруючи елементи танцю для вираження емоцій. У воєнних умовах сесії проводяться на свіжому повітрі чи в укриттях, тривалістю 20 хвилин, з акцентом на дихання 4-

7-8 для швидкого заспокоєння. Це сприяє зниженню фізіологічних маркерів стресу, роблячи технологію базовою для щоденної рутини.

Наративна терапія фокусується на переписуванні особистих історій, де стрес стає частиною епосу зростання. Для чоловіків це включає вправи на "героїчний шлях", де акти мужності фіксуються в щоденниках, посилюючи ідентичність захисника. Жінки будують наративи "ткачок долі", інтегруючи ролі опікунки з елементами сили, через групові сторітелінг-сесії. Рекомендується 4-сесійний цикл з аудіозаписами, доступний онлайн, що допомагає в інтеграції травми. Ефект – підвищення сенсу життя, з переходом до проактивних стратегій.

Комплексне застосування цих технологій у воєнному стані вимагає координації з медичними та соціальними службами, з акцентом на превентивні тренінги для цивільних. Гендерна адаптація забезпечує інклюзивність, де програми для змішаних груп стимулюють взаємне навчання. Моніторинг ефективності через шкали стійкості дозволяє коригувати підходи, забезпечуючи стале розвиток мужності (Duncan, 2002).

Інтеграція технологій у освітні програми, як шкільні чи корпоративні, розширює їхній вплив, формуючи стійкість покоління. Для чоловіків – модулі на лідерство в кризі, для жінок – на баланс ролей, з практичними симуляціями. Це не лише зменшує ризик розладів, а й сприяє соціальній когезії.

Перспективи впровадження включають цифризацію: VR-симуляції для КПТ чи аппи для mindfulness, адаптовані до локальних реалій. У поствоєнний період фокус на довгострокових групах для реінтеграції, з акцентом на гендерну рівність.

3.2. Практичні рекомендації для психологів, педагогів та волонтерів

Психологи, педагоги та волонтери, працюючи в умовах воєнного стану, відіграють критичну роль у формуванні мужності та психологічної стійкості серед населення, особливо враховуючи гендерні особливості, що впливають на

сприйняття стресу та адаптацію. Для психологів ключовим є впровадження індивідуальних консультацій, орієнтованих на деконструкцію стереотипів маскулінності та фемінності, де чоловікам рекомендується практикувати вербальне вираження емоцій через структуровані діалоги, а жінкам – вправи на асертивність для подолання ролі пасивної опікунки. Ці сесії, тривалістю 45-60 хвилин, повинні проводитися в безпечному просторі, з використанням технік активного слухання, щоб уникнути ретравматизації, і завершуватися домашніми завданнями, як ведення щоденника рефлексій, що сприяє поступовому нарощуванню внутрішніх ресурсів. Волонтери, як перша лінія підтримки, можуть доповнювати це гарячими лініями з швидким скринінгом на ознаки вигорання, де гендерний підхід передбачає реферал до фахівців залежно від домінуючих патернів: для чоловіків – до груп фокусу на фізичній активності, для жінок – до сесій з акцентом на соціальні мережі. Педагоги, інтегруючи ці принципи в шкільні заняття, створюють мікроклімат довіри, де уроки з елементами рольових ігор допомагають дітям та підліткам моделювати мужність як універсальну чесноту, незалежно від гендеру, з подальшим моніторингом через анонімні опитування для коригування програм (Aldao et al., 2010).

У повсякденній практиці психологів рекомендується використовувати мультидисциплінарний підхід, де співпраця з медиками дозволяє комбінувати психотерапію з фармакологічною підтримкою для осіб з гострими реакціями, з гендерним акцентом: чоловікам – на швидке зняття фізіологічної напруги через релаксаційні техніки, жінкам – на профілактику соматизації через сенсорні вправи. Волонтери, працюючи в польових умовах, повинні освоювати базові протоколи деескалації, як техніку "стоп-кадр" для паузи в паніці, адаптовану до контексту: для чоловіків – з фокусом на відновлення контролю через дихальні цикли, для жінок – з елементами емпатичного дзеркалення для валідизації почуттів. Педагоги, у свою чергу, впроваджують інтегративні уроки, де теми стійкості поєднуються з художніми практиками, як малювання "мого внутрішнього героя", що дозволяє дітям гендерно нейтрально виражати силу, з

подальшим обговоренням у класі для нормалізації різноманітних форм мужності. Загалом, регулярні супервізії для всіх груп фахівців забезпечують сталість, з акцентом на само-догляд, щоб уникнути вторинної травматизації, і оцінку ефективності через прості метрики, як шкали самооцінки стійкості.

Для ефективної роботи в екстремальних умовах психологам варто розробляти мобільні набори інструментів, включаючи візуальні картки з афірмаціями мужності, адаптованими гендерно: для чоловіків – з мотивами дій та витривалості, для жінок – з образами зв'язків та трансформації, що використовуються в сесіях для швидкого посилення ресурсів. Волонтери можуть застосовувати ці картки в неформальних зустрічах, як у пунктах роздачі допомоги, де групові вправи на обмін "сильними моментами" будують колективну стійкість, з урахуванням гендерного балансу в групах для уникнення домінування стереотипів. Педагоги інтегрують подібні інструменти в позакласні заходи, як шкільні клуби "Стійкість", де ротація ролей (лідер-чоловік, емпат-жінка) демонструє гнучкість мужності, з фіксацією прогресу через портфоліо рефлексій. Цей підхід не лише розвиває індивідуальні навички, а й сприяє культурній трансформації, де мужність сприймається як динамічний процес, доступний усім, з рекомендацією щомісячних тренінгів для фахівців на оновлення інструментарію (Antonovsky, 1979).

Волонтери, як найбільш мобільна група, повинні акцентувати на профілактичних заходах, як флешмоби "День мужності" в громадах, де учасники діляться короткими історіями подолання, з гендерним різноманіттям для демонстрації універсальності стійкості, що мотивує тих, хто вагається звертатися по допомогу. Психологи доповнюють це глибокими інтервенціями, як гіпнотерапевтичні сесії для рефреймінгу травматичних спогадів, з адаптацією: чоловікам – на візуалізацію успіху в діях, жінкам – на гармонізацію емоцій через метафори зв'язків. Педагоги, у шкільному середовищі, впроваджують програми "Менторська стійкість", де старші учні стають моделями для молодших, з гендерним балансом у парах для обміну досвідом, що формує міжпоколінні ланцюги підтримки. Рекомендується документувати

ці ініціативи в спільних звітах для обміну найкращими практиками, з фокусом на культурну чутливість, щоб враховувати регіональні особливості, як патріархальні норми на сході чи егалітарні на заході.

Практичні рекомендації для психологів включають використання біofeedback-пристроїв, доступних у мобільних версіях, для моніторингу фізіологічних реакцій на стрес, з гендерними інтерпретаціями: для чоловіків – фокус на зниженні адреналіну через ритмічні вправи, для жінок – на стабілізації серцевого ритму через релаксацію. Волонтери можуть інтегрувати прості аналоги, як пульсометри з додатками, у спільні сесії, де груповий фідбек нормалізує реакції, сприяючи колективній мужності. Педагоги застосовують це в класах через ігри з моніторингом дихання, де гендерно змішані команди змагаються в "контролі стресу", що розвиває емпатію та саморегуляцію. Цей технологічний акцент робить рекомендації сучасними, з наголосом на етичність даних і конфіденційність, особливо в умовах цифрової безпеки воєнного часу.

Для педагогів ключовим є створення "безпечних зон" у школах чи центрах, де щоденні ритуали, як коло обміну почуттів, дозволяють виражати мужність без гендерних бар'єрів, з модерацією для уникнення тригерів. Психологи консультують таких педагогів щодо фасилітації, рекомендуючи техніки нормалізації, як "всі ми вразливі, але сильні", з прикладами з різних гендерів. Волонтери розширюють це на неформальну освіту, як вуличні воркшопи з малюванням "мандали стійкості", де форми символізують внутрішню силу, доступну для обох статей. Рекомендується ротація ролей у фасилітації, щоб кожен фахівець розвивав емпатію, з щоквартальними оцінками через фідбек-форми для удосконалення (Bakker et al., 2018).

Волонтери, працюючи з вразливими групами, як сім'ями переселенців, повинні використовувати рольові моделі мужності, де історії реальних людей (чоловіків і жінок) ілюструють подолання, з інтерактивними елементами, як драми для репетиції реакцій. Психологи готують такі сценарії, з акцентом на культурну релевантність, щоб уникнути стереотипів. Педагоги адаптують це для шкільних театрів, де п'єси про стійкість включають гендерно різноманітних

героїв, сприяючи ідентифікації. Цей наративний метод посилює мотивацію, з рекомендацією запису сесій для подальшого аналізу.

Психологи рекомендують впроваджувати програми "Ментальне резервування", де щотижневі завдання на розвиток ресурсів, як медитація на вдячність, адаптуються гендерно: чоловікам – з фокусом на досягнення, жінкам – на зв'язки. Волонтери поширюють це через буклети з QR-кодами до аудіо, роблячи доступним у віддалених районах. Педагоги інтегрують у уроки, як домашні проекти "Моя стійкість", з презентаціями для класу. Ефективність відстежується через прогрес-журнали, з коригуванням на основі зворотного зв'язку.

Для всіх фахівців важливо фокусуватися на превентивних тренінгах, як семінари "Стрес як союзник", де гендерні групи обговорюють стратегії, з крос-обміном для синергії. Психологи модерують, волонтери організовують, педагоги застосовують у школах. Це будує мережу підтримки, з рекомендацією партнерств з НГО для ресурсів (Bargh & Williams, 2007).

Рекомендації для психологів включають використання VR-симуляцій для тренування реакцій на стрес, з гендерними сценаріями: чоловікам – бойові, жінкам – евакуаційні. Волонтери тестують у полях, педагоги – у віртуальних класах. Це модернізує практику, з етичними протоколами.

Волонтери повинні освоювати техніки "емоційного першого рятування", як емпатичний дотик чи слова підтримки, адаптовані до гендеру для уникнення непорозумінь. Психологи навчають, педагоги застосовують у школах. Це швидка допомога, з фокусом на безпеку.

Педагоги рекомендуються інтегрувати стійкість у STEM-уроки, як проекти "Будинок стійкості", де гендерно змішані команди моделюють адаптацію. Психологи консультують, волонтери фінансують матеріали. Це розвиває креативність.

Для психологів – фокус на довгострокових контрактах з клієнтами, з гендерними планами зростання. Волонтери моніторять, педагоги підтримують у школах. Це забезпечує континуїтет.

Волонтери можуть створювати "карти ресурсів" громад, де позначені місця підтримки з гендерним фокусом. Психологи валідують, педагоги інформують. Це посилює доступність.

Психологи рекомендують арт-інсталяції в сесіях, як "Стіна мужності", де написи символізують силу. Гендерно нейтрально, для всіх. Волонтери поширюють, педагоги – у школах.

Для педагогів – програми "Сімейна стійкість", з воркшопами для батьків, гендерно балансованими. Психологи фасилітують, волонтери залучають. Це розширює вплив.

Волонтери – мобільні бібліотеки з книгами про мужність, з дискусіями. Гендерно різноманітні історії. Психологи рекомендують, педагоги інтегрують.

Психологи – еко-терапію в природі для заземлення, з гендерними групами. Волонтери організовують, педагоги – екскурсії.

Нарешті, рекомендації підкреслюють колаборацію: спільні конференції для обміну, з фокусом на гендерну інклюзію, забезпечуючи сталу практику розвитку стійкості в воєнний час.

Висновки до 3 розділу

Аналіз та систематизація психологічних технологій формування стійкості в умовах воєнного стану засвідчили, що ефективна допомога особистості має базуватися на інтегративному підході, який поєднує когнітивно-поведінкову терапію, практики усвідомленості (mindfulness), арт-терапію та наративні методи. Ключовим аспектом цих технологій є їхня адаптація до гендерних особливостей респондентів: для чоловіків пріоритетним є відновлення почуття контролю через інструментальні дії та раціональне планування, що дозволяє каналізувати агресію в конструктивну русло, тоді як для жінок ефективнішими є методи, орієнтовані на емоційну рефлексію, зміцнення реляційних зв’язків та подолання вигорання від множинних соціальних ролей.

Практична реалізація стратегій розвитку мужності потребує мультидисциплінарної взаємодії між психологами, педагогами та волонтерами, де кожен фахівець виконує специфічну функцію в системі підтримки. Для психологів пріоритетом стає деконструкція жорстких гендерних стереотипів, які перешкоджають вербалізації емоцій у чоловіків та посилюють пасивність у жінок, тоді як волонтери та педагоги фокусуються на створенні «безпечних зон» та нормалізації тривожних станів у громадах. Впровадження авторських інструментів, зокрема напівструктурованого інтерв’ю, дозволяє фахівцям не лише діагностувати рівень напруги, але й допомагати респондентам самостійно реконструювати власну модель мужності як здатність діяти всупереч страху.

ВИСНОВКИ

Отже, за результатами проведеного дослідження, що охоплювало теоретичний аналіз наукових підходів до проблеми мужності та психологічної стійкості особистості, виявлення соціокультурних чинників формування уявлень про мужність у чоловіків і жінок, емпіричне дослідження рівня тривожності, емоційних станів і психологічної витривалості, а також розробку практичних рекомендацій щодо підвищення стійкості в умовах війни, можна зробити такі узагальнені висновки:

Теоретичний аналіз проблеми показав, що феномени мужності та психологічної стійкості є багатовимірними й поєднують у собі як особистісні, так і соціокультурні характеристики. У філософських і психологічних працях мужність традиційно асоціюється з хоробрістю, рішучістю, готовністю до самопожертви та здатністю діяти в умовах небезпеки. Проте сучасна наука розглядає мужність як інтегративну рису, властиву як чоловікам, так і жінкам, що проявляється через відповідальність, емоційну зрілість, стійкість до страху і здатність долати життєві труднощі. Психологічна стійкість, у свою чергу, виступає механізмом подолання стресу, що забезпечує збереження внутрішньої рівноваги, працездатності та самоконтролю навіть у найекстремальніших умовах – таких, як війна.

У ході аналізу соціокультурних чинників виявлено, що уявлення про мужність і стійкість формуються під впливом культурних норм, виховання, медіа, суспільних очікувань та власного життєвого досвіду особистості. В умовах сучасної війни ці уявлення зазнають суттєвих трансформацій. Якщо раніше мужність асоціювалася переважно з фізичною силою, ризиком і готовністю до боротьби, то нині вона включає такі риси, як гуманність, емоційна врівноваженість, турбота, психологічна зрілість і здатність підтримувати інших. У жінок прояви мужності часто набувають форм стійкості,

витривалості, волонтерської активності, відповідальності за родину та здатності діяти у кризових ситуаціях. У чоловіків – це насамперед готовність до дії, внутрішня дисципліна, контроль емоцій і стратегічне мислення. Таким чином, сучасні соціокультурні реалії демонструють поступове стирання традиційних гендерних меж у розумінні мужності.

Емпіричне дослідження, проведене серед чоловіків і жінок, засвідчило, що психоемоційні стани в умовах війни мають виразні гендерні відмінності. За результатами методики Айзенка “Самооцінка психічних станів” встановлено, що серед жінок домінує високий рівень тривожності (16,6 ± 2,4), тоді як у чоловіків цей показник помірний (8,1 ± 1,1). Це свідчить про більшу емоційну чутливість жінок, обумовлену високим рівнем відповідальності за сім’ю, дітей і близьких. Водночас чоловіки демонструють більш виражений рівень агресивності (13,4 ± 2,2) та фрустрації (12,7 ± 1,4), що може бути наслідком внутрішнього конфлікту між суспільною роллю “захисника” і реальною неможливістю повністю контролювати ситуацію під час війни. Показники ригідності в обох групах залишаються відносно низькими, що свідчить про збереження адаптаційного потенціалу навіть у стресових умовах.

За результатами методики Спілбергера (шкали реактивної та особистісної тривожності) встановлено, що 36% чоловіків мають високий рівень реактивної тривожності, тоді як серед жінок таких – 24%. Це означає, що чоловіки більш схильні до переживання гострої ситуативної тривоги у відповідь на конкретні стресові події. Натомість жінки виявляють вищі показники особистісної тривожності (32% – високий рівень), що свідчить про хронічний характер тривоги як стабільної риси, обумовленої постійними емоційними навантаженнями. Статистичний аналіз не виявив суттєвих відмінностей за критерієм Манна–Уітні, однак тенденції підтвердили відмінності у способах реагування на стрес: чоловіки – через активну реакцію (агресію, дію), жінки – через переживання, емоційне включення та турботу.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що психологічна стійкість у чоловіків і жінок має різну динаміку проявів. Чоловіки зазвичай

використовують раціональні стратегії подолання – аналіз, планування, самоконтроль, тоді як жінки більше орієнтуються на емоційні механізми – підтримку, співпереживання, пошук соціальної взаємодії. Це не свідчить про різницю у силі стійкості, а лише про різні її форми, які є взаємодоповнювальними.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування його результатів у діяльності практичних психологів, соціальних працівників, педагогів та волонтерів. В умовах воєнного стану особливо важливо формувати в чоловіків і жінок навички саморегуляції, емоційного контролю, розвитку усвідомленості, а також підтримувати їхні ресурси через групові форми роботи, тренінги стресостійкості та психопросвіту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безшейко В. Адаптація Шкали для клінічної діагностики ПТСР та опитувальника “Перелік симптомів ПТСР” для української популяції. Психосоматична медицина та загальна практика. 2016. 1(1). e010108.
2. Данилюк І., Богучарова О. Вплив травмувального досвіду загрози життя на особистісний розвиток українців. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. 2023. № 2(18). С. 47–55.
3. Данилюк І., Предко В., Бондар М. Особливості прояву рівня життєстійкості залежно від домінуючих копінг-стратегій особистості. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. 2023. № 1(17). С. 30–35.
4. Католик Г. В. Техногенні катастрофи: психологічна допомога очевидцям та постраждалим. Наук.-метод. зб. 2-ге вид., допов. Львів: Червона калина, 2003. 124 с.
5. Карамушка Л. Відмінності копінг-стратегій менеджерів та працівників організацій в умовах війни та їхній зв’язок з психічним здоров’ям. Київський журнал сучасної психології та психотерапії. 2023. № 1(5). С. 24–32.
6. Карамушка Л. М., Карамушка Т. В. Емпіричне дослідження особливостей психічного здоров’я вимушених «внутрішніх» переселенців в умовах війни. Організаційна психологія. Економічна психологія. 2022. № 2(26). С. 48–59.
7. Карамушка Л. М., Креденцер О. В., Терещенко К. В. Суб'єктивне благополуччя освітнього персоналу в умовах війни. Організаційна психологія. Економічна психологія. 2023. № 30(4). С. 23–33.
8. Келлер В. Вплив часової перспективи та особистісних рис на психологічне благополуччя українських біженців у Європі. Вісник КНУ імені Т. Шевченка. Психологія. 2023. № 2(18). С. 70–77.

9. Кокун О. М. Захисний потенціал професійної життєстійкості фахівців при впливі стресових чинників воєнного часу. Методи та засоби психологічної допомоги постраждалим у подоланні ПТСР: тези доповідей конференції. Київ–Біла Церква, 2023. 268 с.
10. Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Корня Л. В. Психологічна оцінка суїцидального ризику у військовослужбовців: методичний посібник. Київ: Науково-дослідний центр гуманітарних проблем ЗСУ, 2019.
11. Кузікова С., Зливков В., Лукомська С., Щербак Т., Котух О. Психологічний супровід особистості в умовах війни: навч. посібник. Київ–Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2024. 260 с.
12. Кузікова С. Б., Зливков В. Л., Лукомська С. О. Інтеграція сучасних психологічних підходів до роботи з травмами війни. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2022. № 1(57), Т. 1. Сєвєродонецьк: Видавництво СНУ ім. В. Даля. С. 87–97.
13. Кузікова С. Б., Зливков В. Л., Лукомська С. О. Особливості травмівного досвіду мешканців деокупованих територій України. Інсайт: психологічні виміри суспільства. 2023. № 9. С. 228–243.
14. Кузікова С. Б., Щербак Т. І. Життєстійкість як адаптаційний ресурс особистості у реальності невизначеності життя. Слобожанський науковий вісник. Серія Психологія. 2023. № 2. С. 24–29.
15. Лукомська С. О. Психологія дітей, народжених від окупантів та колаборантів. Забезпечення психологічної допомоги в секторі безпеки та оборони України: зб. тез ІІ Всеукраїнського міжвідомчого форуму. Київ: ДНДІ МВС України, 2023. С. 119–122.
16. Максименко С. Д. Основні методи дослідження особистості та категорія нужди в сучасній психології. Актуальні проблеми розвитку організаційної та економічної психології України: матеріали конференції. Кам’янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2012. С. 10–18.

17. Максименко С. Д., Шевченко Н. Ф. Психологічна допомога тяжким соматично хворим: навчальний посібник. Київ: Ін-т психології імені Г. С. Костюка; Ніжин: Міланік, 2007. 115 с.
18. Моргун В. Ф., Тітов І. Г. Основи психологічної діагностики: навчальний посібник для студентів ВНЗ. 2-ге вид. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2012. 464 с.
19. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика: монографія / за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2017. 540 с.
20. Осьодло В. І. Особистісні чинники подолання стресових ситуацій в особливих умовах. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2013. № 14(1). С. 242–252.
21. Осьодло В., Будагьянц Л. Трансформація потреб та мотивації людини інформаційного суспільства. Вісник Національного університету оборони України. 2022. С. 89–97.
22. Осьодло В. І., Зубовський Д. С. Посттравматичне зростання особистості учасників бойових дій: сучасний стан та перспективи. Український психологічний журнал. 2017. № 1. С. 63–79.
23. Панок В. Г. Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми і завдання. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2023. № 5(1). С. 1–12.
24. Панок В. Г. Прикладна психологія у педагогічній практиці України. Психологія і суспільство. 2017. № 4. С. 94–108.
25. Панок В. Г., Рудь Г. В. Психологія життєвого шляху особистості: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2006. 280 с.
26. Пиголенко Ю. А., Пиголенко І. В., Кукса К. М. Вплив воєнного конфлікту на психічне здоров’я українців. Габітус. 2023. № 45. С. 243–248.
27. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / за заг. ред. З. Г. Кісарчук. Київ: Логос, 2015. 206 с.

28. Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєнної реабілітації: збірник матеріалів IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 жовтня 2024 р.) / уклад. В. С. Бліхар. Львів, 2024.
29. Сафін О. Д. Реабілітація та реадаптація учасників бойових дій: психологічний дискурс. Збірник наукових праць НА ДПСУ. Серія: педагогіка та психологія. 2022. Т. 13. № 2. С. 244–263.
30. Сафін О. Д., Сорока О. М. Психологічні передумови дослідження професійного стресу в особливих умовах діяльності. Вісник КНУ. Військово-спеціальні науки. 2022. № 1(45). С. 39–43.
31. Содолевська В. Вплив війни на психічне здоров'я молоді: роль резилієнсу та психологічних інтервенцій. Психосоматична медицина та загальна практика. 2024. 9(3).
32. Чабан О. С. Ментальне здоров'я в Україні під час війни та після: системний підхід до прогнозу непередбачуваних змін. Медична газета «Здоров'я України 21 сторіччя». 2024. 21(582). С. 33–35.
33. Юрценюк О. С., Сумарюк Б. М. Вплив війни на психічне здоров'я українців: фактори формування невротичних та стрес-асоційованих психічних розладів. Art of Medicine. 2023. 2(26). С. 248–250.
34. Яценко В., Дарвішов Н. Посттравматичне зростання з перспективи наративного підходу до вивчення особистості. Вісник КНУ імені Т. Шевченка. Психологія. 2023. № 1(17). С. 96–100.
35. Aldao A., Nolen-Hoeksema S., Schweizer S. Emotion-regulation strategies across psychopathology: A meta-analytic review. Clinical Psychology Review. 2010. Vol. 30(2). P. 217–237.
36. Antonovsky A. Health, Stress, and Coping. San Francisco: Jossey-Bass, 1979. 200 p.
37. Bakker M. H., Kerstholt J. H., Giebels E. Deciding to help: Effects of risk and crisis communication. Journal of Contingencies and Crisis Management. 2018. Vol. 26(1). P. 113–126.

38. Bargh J. A., Williams L. E. The nonconscious regulation of emotion. Handbook of Emotion Regulation. 2007. Vol. 1. P. 429–445.
39. Dohrenwend B. P. The role of adversity and stress in psychopathology: Some evidence and its implications for theory and research. Journal of Health and Social Behavior. 2000. Vol. 41. P. 1–19.
40. Duncan B. The Founder of Common Factors: A conversation with Saul Rosenzweig. Journal of Psychotherapy Integration. 2002. Vol. 12. P. 10–31.
41. Lemyre L., Tessier R. Measuring psychological stress: Concept, model, and measurement instrument in primary care research. Canadian Family Physician / Médecin de Famille Canadien. 2003. Vol. 49. P. 1159–1160, 1166–1168. PMID: 14526870; PMCID: PMC2214290.

ДОДАТКИ

Додаток А

Блок 1: Загальні уявлення про мужність і стійкість

1. Як ви розумієте поняття “мужність”?
2. Які риси, на вашу думку, найбільше характеризують психологічну стійкість?
3. Як ваш життєвий досвід вплинув на ваше розуміння мужності та стійкості?

Блок 2: Емоційні реакції та внутрішні стани

4. Як ви зазвичай реагуєте на складні або стресові ситуації?
5. У яких ситуаціях ви відчуваєте себе найбільш сильним/сильною або, навпаки, безсилим/безсилою?
6. Які емоції найчастіше супроводжують вас у складних обставинах?
7. Як ви справляєтеся зі страхом, розгубленістю чи відчуттям безпорадності?
8. Що допомагає вам зберігати стійкість і не втрачати рівноваги у складних умовах?

Блок 3: Гендерні уявлення та відмінності

9. Як ви думаєте, чи існують відмінності між тим, як чоловіки і жінки проявляють мужність і стійкість?
10. Як ви вважаєте, що суспільство очікує від чоловіка і жінки в плані мужності або стійкості?
11. Як змінилося ваше ставлення до власної сили, мужності або стійкості з часом?

Блок 4: Стратегії подолання та ресурси психологічної стійкості

12. Які способи ви використовуєте для відновлення внутрішньої рівноваги?

13. Що або хто допомагає вам долати труднощі та залишатися психологічно сильним/сильною?

Додаток Б

Шкала диференціальних емоцій (К. Ізард)

Ця методика розроблена відомим американським психологом К Ізардом у вигляді додатка до його теоретичної концепції, в якій розвиваються положення про існування 10 базових емоцій, що становлять основу усього емоційного життя людини. До них відносяться емоції інтересу, радості, здивування, горя, гніву, презирства, відрази, страху, сорому і провини. Компактна і зручна в застосуванні «Шкала диференціальних емоцій» заповнює існуючий в прикладній психодіагностиці дефіцит засобів, що дозволяють отримати одномоментний зріз цілої палітри поточних емоційних переживань. Для оцінки актуального ФС людини в конкретній професійній ситуації подібний методичний інструмент незамінний, оскільки з його допомогою можуть бути проаналізовані афективні компоненти регуляції діяльності, відбиваючі особливості мотиваційних установок суб'єкта.

Запропонована методика включає 30 монополярних шкал, представлених прикметниками, що відповідають різним відтінкам емоційних переживань. Для оцінки кожної з 10 базових емоцій використовуються три приватні шкали, розташовані в наступному порядку :

I. Інтерес (п. 1–3); II. Радість (п. 4–6); III. Здивування(п. 7– 9); IV. Горе (п. 10–12); V. Гнів (п. 13–15); VI. Відраза (п. 16— 18); VII. Презирство (п. 19–21); VIII. Страх (п. 22–24); IX. Сором (п. 25– 27); X. Провина (п. 28– 30).

Інструкція. Перед вами список прикметників, які характеризують різні відтінки різних емоційних переживань людини. Праворуч від кожного прикметника розташований ряд цифр – від 1 до 5, що відповідає по наростанню різної міри вираженості цього переживання. Ми просимо вас оцінити, наскільки кожне з перерахованих переживань властиво вам в даний момент часу, закресливши відповідну цифру. Не замислюйтеся довго над вибором відповіді: найбільш точним зазвичай виявляється ваше перше відчуття!

Ваші можливі оцінки:

1 – переживання повністю відсутнє; 2 –переживання виражене трохи; 3 – переживання виражене помірно; 4 –переживання виражене сильно; 5 – переживання виражене в максимальному ступені.

1	1	Уважний	12345
	2	Сконцентрований	12345
	3	Зібраний	12345
2	4	Стан насолоди	12345
	5	Щасливий	12345
	6	Радісний	12345
3	7	Здивований	12345
	8	Вражений	12345
	9	Шокований	12345
4	10	Похмурий	12345
	11	Сумний	12345
	12	Зломлений	12345
5	13	Оскаженілий	12345
	14	Гнівний	12345
	15	Лютий	12345
6	16	Відчуваю неприязнь	12345
	17	Відчуваю відразу	12345
	18	Відчуваю огиду	12345
7	19	Презирливий	12345
	20	Зневажливий	12345
	21	Гордовитий	12345
8	22	Зляканий	12345
	23	Боязливий	12345
	24	Стан паніки	12345
9	25	Сором’язливий	12345
	26	Боязкий	12345

	27	Конфузливий	12345
10	28	Стан жалю	12345
	29	Винуватий	12345
	30	Стан розкаяння	12345

Процедура обробки даних за «Шкалою диференціальних емоцій» включає два етапи. На першому етапі підраховуються оцінки по кожній з 10 базових емоцій. Це робиться шляхом сумування балів по трьох шкалах, що описують прояви відповідних емоцій. В результаті виходять 10 показників, значення кожного з яких може варіювати в діапазоні від 3 до 15 балів. Типовою формою представлення цих показників є побудова так званого «профілю емоцій» в наступному просторі координат: по осі абсцис наносяться найменування або номери базових емоцій, по осі ординат – отримані бальні оцінки по кожній з них.

На другому етапі підраховуються узагальнені показники по укрупнених групах емоцій :

Індекс позитивних емоцій(ІПЕ) – характеризує міру позитивного емоційного відношення суб’єкта до поточної ситуації. Підраховується як сума балів по трьох перших блоках базових емоцій :

ІПЕ = ∑ I, II, III (Інтерес + Радість + Здивування).

Значення ІПЕ можуть коливатися в діапазоні від 9 до 45 балів.

Індекс гострих негативних емоцій(ІГНЕ) – відбиває загальний рівень негативного емоційного відношення суб’єкта до поточної ситуації. Підраховується як сума балів по чотирьох подальших блоках базових емоцій :

ІГНЕ = ∑ IV, V, VI, VII(Горе + Гнів + Відраза + Презирство).

Значення ІГНЕ можуть коливатися в діапазоні від 12 до 60 балів.

Індекс тривожно–депресивних емоцій(ІТДЕ) – відбиває рівень відносно стійких індивідуальних переживань тривожно–депресивного комплексу емоцій,

що вказують на суб'єктивне відношення до поточної ситуації. Підраховується як сума балів по трьох останніх блоках базових емоцій :

ІТДЕ = ∑ VIII, IX, X(Страх + Сором + Вина).

Бали ІТДЕ можуть коливатися в діапазоні від 9 до 45.

Для інтерпретації даних за узагальненими показниками «Шкали диференціальних емоцій» використовуються наступні градації по кожному з названих індексів :

Міра емоційних переживань	ІПЕ	ІГНЕ	ІТДЕ
Слабка	≤19 балів	≤14 балів	≤1 1 балів
Помірна	від 20 до 28 балів	від 1 5 до 24 балів	від 12 до 20 балів
Виражена	від 29 до 36 балів	від 25 до 32 балів	від 21 до 30 балів
Сильна	> 36 балів	> 32 балів	> 30 балів

На додаток до загальної характеристики міри вираженості основних типів емоційних переживань проводиться якісний аналіз конкретних видів емоцій, що визначає емоційне забарвлення поточної діяльності. Для цього на профілі емоцій виділяються основні списи і співвідносяться з рівнем представленості інших емоцій.

Додаток В

Методика «Самооцінка психічних станів» (за Г. Айзенком)

№ з/п	Психічні стани	Підходить (2)	Не дуже підходить (1)	Не підходить (0)
1	Не відчуваю у собі впевненості			
2	Часто червонію без причини			
3	Мій сон мене непокоїть			
4	Легко починаю нудьгувати			
5	Непокоюся через неприємності, які є тільки в уяві			
6	Мене лякають труднощі			
7	Люблю аналізувати свої недоліки			
8	Мене легко переконати			
9	Я підозріливий			
10	Важко переношу час очікування			
11	Нерідко мені здаються безвихідними ситуації, із яких можна знайти вихід			
12	Неприємності мене сильно засмучують, я падаю духом			
13	У неприємних ситуаціях я схильний без поважних причин звинувачувати себе			
14	Нещастя та невдачі нічому мене не вчать			
15	Я часто відмовляюся від боротьби, вважаю її даремною			
16	Я часто почуваю себе беззахисним			
17	Іноді у мене буває стан відчаю			
18	Відчуваю розгубленість перед труднощами			
19	У важкі хвилини життя іноді поводжуся як дитина, хочу, щоб мене пожаліли			
20	Вважаю недоліки свого характеру невиправними			
21	Залишаю за собою право вирішального голосу			
22	Часто при розмові перебиваю співрозмовника			
23	Мене легко розсердити			
24	Люблю робити зауваження іншим			
25	Хочу бути авторитетом для оточуючих			
26	Не задовольняюсь малим, хочу більшого			
27	Коли розгніваюсь, погано себе стримую			
28	Більше люблю керувати, ніж підкорятися			
29	У мене різка, грубувата жестикуляція			
30	Я злопам'ятний			
31	Мені важко змінювати звички			
32	Нелегко переключати увагу			

33	З обережністю ставлюся до всього нового			
34	Мене важко переконати			
35	Нерідко у мене з голови не виходять думки, яких потрібно позбутися			
36	Нелегко зближуюся з людьми			
37	Мене розчаровують навіть незначні зміни плану			
38	Я проявляю впертість			
39	Неохоче йду на ризик			
40	Різко реагую на відхилення від прийнятого мною режиму			

Методика оцінювання

Підраховується кількість балів за кожну з чотирьох груп питань:

I - 1-10-те питання - тривожність;

II - 11-20-те питання - фрустрація (психологічний стан зростаючого емоційно-вольового напруження, що виникає в конфліктній ситуації);

III- 21-30-те питання - агресивність;

IV - 31-40-ве питання - ригідність (тенденція до збереження своїх стереотипів, способів мислення, нездатність змінити власну точку зору).

Інтерпретація результатів

Тривожність:

0-7 балів - низька тривожність;

8-14 балів - тривожність середня, допустимого рівня;

15-20 балів - висока тривожність.

Фрустрація:

0-7 балів - висока самооцінка, стійкість до невдач, ви не боїтеся труд- нощів;

8-14 балів - середній рівень самооцінки, має місце фрустрація;

15-20 балів - низька самооцінка, ви уникаєте труднощів, боїтеся невдач.

Агресивність:

0-7 балів - ви спокійні, стримані;

8-14 балів - середній рівень агресії;

15-20 балів - ви агресивні, нестримані, маєте труднощі в стосунках з людьми.

Ригідність:

0-7 балів - ригідності нема;

8-14 балів - середній рівень;

15-20 балів - сильно виражена ригідність, вам протипоказані зміна місця роботи, зміни в сім'ї.

Додаток Д

Шкала тривоги Спілбергера STAI" (Ч. Спілбергер)

Опитувальник СХ призначений для оцінки реактивної та особистісної тривожності. Особистісна тривожність розглядається авторами як відносно стійка індивідуальна якість особистості, яка характеризує ступінь її занепокоєння, турботи, емоційної напруги внаслідок дії стресових факторів.

Реактивна тривожність - це стан спеціаліста, який характеризує ступінь його занепокоєння, турботи, емоційної напруги та розвивається за конкретною стресовою ситуацією. Якщо особистісна тривожність є стійкою індивідуальною характеристикою, то стан реактивної тривожності може бути достатньо динамічним і за часом, і за ступенем вираженості.

Опитувальник Ч. Спілбергера складається з 40 питань-суджень, з котрих 1-20 призначені для оцінки реактивної тривожності (шкала "Як ви себе почуваєте в даний момент?") та 21-40 - для визначення особистісної тривожності (шкала "Як Ви себе почуваєте звичайно?"). На кожне запитання можливі 4 відповіді за ступенем інтенсивності (зовсім ні, мабуть так, вірно, цілком вірно) - для шкали реактивної тривожності, та 4 відповіді за частотою (майже ніколи, іноді, часто, майже завжди) - для шкали особистісної тривожності.

Одні питання-судження в опитувальнику Ч. Спілбергера сформульовані так, що відповідь (1) означає відсутність чи легку ступінь.

Шкала 1

Варіант відповіді	**Бал**
Ні, не зовсім так	1
Мабуть так	2
Вірно	3
Цілком вірно	4

Шкала 2

Варіант відповіді	**Бал**
Майже ніколи	1
Інколи	2
Часто	3
Майже завжди	4

1. Я спокійний.
2. Мені нічого не загрожує.
3. Я напружений.
4. Я відчуваю співчуття.
5. Я відчуваю себе вільно.
6. Я прикро вражений.
7. Мене хвилюють можливі негаразди.
8. Я відчуваю себе відпочившим.
9. Я насторожений.
10. Я відчуваю внутрішнє задоволення.
11. Я впевнений у собі.
12. Я нервую.
13. Я не знаходжу собі місця.
14. Я напружений (накручений в собі).
15. Я не відчуваю напруги і скованості.
16. Я задоволений.
17. Я заклопотаний.
18. Я занадто збуджений і мені ніяково.
19. Мені радісно.
20. Мені приємно.

Шкала самооцінки особистісної тривожності (Спілбергера-Ханіна) Інструкція. Прочитайте уважно кожне з приведених питань і закресліть ту цифру справа в залежності від того, як Ви себе почуваєте звичайно. Над запитаннями довго не задумуйтесь, оскільки правильних або неправильних відповідей немає.

	Майже ніколи	Інколи	Часто	Майже завжди
	1	2	3	4

21. Я відчуваю задоволення.
22. Я швидко втомлююсь.
23. Я легко можу заплакати.
24. Я хотів би бути таким же щасливим, як і інші.
25. Буває, що я програю через те, що недостатньо швидко приймаю рішення.
26. Я почуваю себе бадьорим.
27. Я спокійний, холоднокровний і зібраний.
28. Очікувані труднощі дуже непокоять мене.
29. Я занадто переживаю через дрібниці.
30. Я буваю повністю щасливий.
31. Я приймаю все занадто близько до серця.
32. Мені не дістає впевненості у собі.
33. Я почуваю себе в безпеці.
34. Я стараюсь обходити критичні ситуації і труднощі.
35. У мене буває хандра.
36. Я задоволений.
37. Всякі дрібниці відволікають та хвилюють мене.
38. Я так сильно переживаю свої розчарування, що потім довго не можу про них забути.
39. Я врівноважена людина.
40. Мене охоплює сильне занепокоєння, коли я думаю про свої справи та турботи.